

A-10692

Raamatu palwe lugejale.

Sinu ette, lugeja, tulen ma palwega. Hoia mind määrdimise ja rikkumise eest, sest ma ei ole ainult sinu, waid ka kõigi teiste tarwitamiseks.

Tood sa mind lugemiseks, pane mulle kohe puhas paber ümber.

Ära puutu mind määrdinud kätega: ma ei julge siis ennast teistele näidata.

Ära keera mind luges kahekorra, sest nii murdub mu selg ja lehed rebenewad lahti.

Ära jäta mind wäikeste laste ette

Ära pane mind ka kärbeste eest kaitseks piima wõi jooginõu peale, sest nii niiskub mul kaane paber lahti

Ära keera lehe nurka kahekorra. Kui sa kardad, et lugemise järje ära unustad, pane paberi siil ehk pildikene märgiks mulle wahele.

Ära kirjuta ega kriipselda minu lehtede seiwale — see on inetu. Märkuste tegemiseks soeta omale raamatukene ehk wõta leht walget paberit.

Leiad sa minus lahtise lehe wõi mõne muu wea, teata sellest koguhoidjale.

Iseäranis hoia wanu kulunud raamatud, sest paljud neist ei ole müügil.

* * *

Armas lugeja! Minu palwet kuuldes wast alles märkad, kui halwasti sa seni minuga ümber käinud.

Palun edespidi mind paremini hoida!

RAAMAT.

A-10692

IV $\frac{140}{1072}$

K-2539

3, 11, 12
Duplum

2223

Köögi taimeaed,

selle tulu ja wäärtus majapidamises.

Kirjutanud

Dr. F. C. Schübeler,

Botanika professor Kristiania ülikoolis, Norramaal.

Õestistanud ja Õesti olude järele seadnud

A. Johannson.

Gr 140
10/12



Wiljandis.

S. Neewits'a kirjastus.

1903.



7290
A-10692

Дозволено Цензурою. — Юрьевъ, 7. сентября 1903. г.

Raamatu kirjutaja eesõne.



Aga üks, kes oma rahwaelu tunneb, teab ka, et selles sagedasti tarwitaw määrus sündsaid ja häid toiduaineid puudub; aga weel sagedamine tuleb ette, et perenaene ehk söögivalmistaja neid õigel kombel valmistada ei oska. Sellepärast ei ole sellesst weel küllalt, et ainult seda õpetatakse, kuidas kapsaid ja muid kõõgi taimesid kasvatada tuleb, waid sellekõrwal tuleb ka wäga hästi tarwis seda õpetada, kuidas nendest odawasti ja hõlpsasti maitsewat rooga wõib valmistada. Sellepärast olen ka selles raamatukeses nende toitumise valmistamise üle juhatusst püüdnud anda, mida taimeaia saadustest jaadakse.

Waewalt on tarwilisel mõõdul tundma õpitud, et mitmetel kõõgi taimedel mitu era muundust on, millede omadused tihti palju ühest teisest lahkuwad. Nii näituseks on mitmesuguseid porgandisi olemas, milledest mõned õige suured on ja mis sellepärast sellesama ühe maa pääl wakade arwu järele enam wälja annawad, kui teised, mis wäiksemad on. Sfimesed, mis harilikult harwa süüdega ja puised on, sünniwad ka inimeste söögiks, aga sellegipärast sünniwad need paremine loomadele, — järgmised on sellesastu parema maitsefised, ja neid tarwitatakse sellepärast inimeste toiduks. Sellepärast on sünnis, et porgandi, pääkapsa jne. seemneid sellejärele ostetakse, mis otstarbeks neid kasvatada tahetakse. Siin on tähtsamate kõõgitaimede eraseltid nimetatud.

Siin raamatus on üteldud, et seemete kasvatamine aednikutele ja põlluharijatele aegamööda tähtsamaks läheb,

ja siin oleks sellepärast väga tarwilik sellegi kohta seletust anda
olnud, aga et see raamatu palju suuremaks ja kallimaks teeks,
siis on pidanud see siit sellepärast wälja jääma.

Pääle selle on siin õpetatud, kudas kapsast ja juurkas-
wusid wäljas ületalwe tuleb hoida. Seda arwasin väga
tähtsa olewat, sest et väga harwa nii suuri, jahedaid ja puhta
õhuga keldreid leidub, kui seks otstarbeks tarwis läheb.

Tõaüks, kes seda raamatut loeb, saab märkama, et see
niisugust asja õpetab, mis ülilakasulik on. Selle otstarbe on
sellelābi meie wäikepõllumeeste elu kergendada ja paran-
dada, et neile häid ja odawaid toiduaineid juhatab. Kõigis
paigus on näha wõidud, et sündsad ja hääd toiduained ning
korraldatud majapidamine inimeses suuremat kestwust ja jõudu,
mõtlemise ja töötegemise wõimalust suurendawad — ning et
see esimene samm sellel teel on, mis kōia tuleb, kui hiljem
kõrgema hariduse osaliseks tahetakse saada. Sellepärast panen
iga ühe südame pääle, kes oma rahwa waewalist seisukohta
tunneb ja selle hääks ja edenemise edasiaitamiseks midagi teha
tahab, seda, et see muude kasuliste asjade kõrwal ka rahwast
taimeaia asjandusele waimustaks ja seda õpetust laiali lao-
taks, mis see raamatukene sisaldab.

Kristiania botanilises taimeaias.

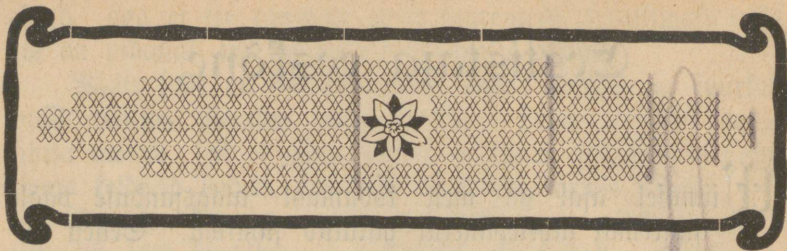
F. C. Schübeler.

Eestistaja eeskõne.

Viimasel ajal on meie kodumaal aiaasjanduse pääle suuremat tähelepanekut hakatud juhtima. Sellest selgub, et Eesti põlluharijad seda suurt tähtsust, mis aiaasjandusel üleüldse põlluharimises ja maamajanduses on, wähehaawal ära tundma on hakanud. Et aiaasjandus niihästi põlluharimises, kui ka kogu rahwamajanduses tõesti üks tähtsamatest ja ühtlasi ka tulusamatest tööharudest on, sellepärast on teistes enam haritud maades suurt rõhku aiaasjanduse pääle pandud ja sellest ka wiimastel aegadel suurt tulu nähtud. Et ka Eesti rahwas selles asjas teistega ühes edasi jõuda wõiks, sellepärast olen wäga tarwilikuks pidanud seda wäikest taimeaiaasjanduse õpetuse raamatut, mis üks osa üleüldisest aiaasjanduse õpetusest on ja mida kuulus Norra aiaasjanduse tundja, Kristiania ülikooli taimeteaduse professor Dr. J. C. Schübeler, kirjutanud ja kõige põhjamaade aiaasjanduse sõbrate poolt lahtet wastuwõtmist ja suurt hääkskiitmist on leidnud, Eesti keelde tõlkida ja Eesti olude järele seadida. Kui siis Eesti põlluharijad selle tarwitamist ka nii tarwilikuks peawad, kui mina selle eestistamist olen pidanud, ja seda suurel arwul eneste keskel laiali laotawad, siis wõin julgesti loota, et meie Eesti põlluharijad ka sellesasjas ligematel aegadel teistele enam haritud põlluharijarahwastele järele jõuawad ja nendega ühes ka oma majapidamisest ning üleüldisest aiaasjandusest, mis sellega ühes edendatud saab, paremat maiku tunda wõiwad.

Wiljandis juuni kuul 1903.

H. Johannson.



Taimeaia tähtsus ja tulu.

Kuulus Inglise teaduse mees lord Bacon tõendab, et aiaasjandus kõigist inimlistest lõbudest kõige puhtam on. Sedasama on ka mitmed teised kuulsad mehed aiaasjandusest ütelnud ja suure häämeelega seda tööd oma wainutööde kõrwal teha püüdnud. Aiaasjandus on põllutöö ema; teda võib niisama wanaks pidada, kui inimese sugu, sest Sumal asutas ise esimese wiljapuu-aia Cedeni ja pani inimese sinna sisse seda hoidma ja harima.

Kõigis maades on tähele pandud, et mingi mu põllutöö haru nii tulus ei ole, kui aiaasjandus. Cestujulises aiaasjanduses võib sagedasti mõnest wäikesest maaribast ehk wiljapuust niisama palju tulu saada, kui põllu harimises terwest wakamaast.

Kui aiaasjandust vähemal moodsul peetakse, siis ei ole mitte tarwis seks ainult mehi töötelijaks tarwitada, naeste rahwad võiwad hää tagajärjegaka aiatööd teha, ja aiatöö juures tuleb ka weel palju seesuguseid töösid ette, mida wanad ehk haiglased ja ka lapsed, kes raskemale tööle ei kõlba, väga hästi teha võiwad.

On väga tutaw asi, et põlluharijal väga raske enesele paremaid ehk mitmekesisemaid söökisid saada on. Need söögitaimed, mida harilikult aias kaswatatakse, olekfiwad igapäwase toidu wahelduseks väga tarwilised ja terwisliised. Pääle selle

on need veel hästi toitwad. Kes seda ise ei ole katsumud, võib waewalt arusaada, kui palju nende toiduainete vähemalgi määral tarvitamine ka kasu saata võib, kus palju muid toiduaineid selle läbi järele jääb ja kui terwisline kõigile inimestele seesugune salatite tarvitamine toiduainete wahelduseks on. Sellest ei ole veel küllalt, et mõned köögitaimed oma toitwuse poolest lihast palju järele ei jää — nagu näit. herned ja uad, waid nende suurem tähtsus on veel selles, et nende tarvitamine terwisele wäga kasulik on. Rahwad, kes kangel põhjamaal elawad, kus wilja ega muid kasulikku taimesid harida ei saa, on oma loomusunnil taimesid mujalt toiduks tooma õppinud. Eskimod Amerika põhja poolsemates osades, kus jää ja lumi enamat jagu aastad maad katab, ja kes sellepärast peaaegu ainult loomariigist saadud toiduainetega endid elatawad, tunnewad enestele ka muid taimeriigist saadud toiduaineid tarwis olewat ja korjawad sellepärast pohlakaid, jõhwikaid j. m. j. Neid hoiawad alal ja tarwitawad wahete wahel oma wiletsa toidu kõrwal maiuse toiduks. Tulimaal, Lõuna-Amerika lõunapoolseimas osas, asub rahwas, keda ka looduse pailaste hulka ei wõi lugeda. Pääle napi toidu, mida nad kaladest ja mõnest metsloomast, mida nad oma halvade jahiriistadega tapawad, jaawad, ei ole terwel maal muud toiduainet taimeriigist saada, kui mõni selts pohlakaid, mida nemad sööwad. Nga loomusund on neid seda puudust selkombel häwitama sundinud, et neid seenesid, mis mädanenud puude külles kaswawad, tarwitama on õpetanud. Neid koguwad ja tarwitawad maaelanikud suurel hulgal.

Kui oma tähelepanekud selle maajao pääle juhime, kus me ise asume, siis märkame, et ka siin loomusund inimesi toiduainete waheldusi otsima on õpetanud. Wenelased ja muud Slaawi suguharud koguwad suurel hulgal seeni, mida nad suwel toorelt sööwad, aga talwe jaoks kuiwatawad ja soolawad. Kehwa, teenija rahwas, maksab mitmel pool oma maksud mõisaomanikudele seentega. Paastu-aegadel, mida nende usk neile määrab ja milkorral nad mingit loomariigist saadud toiduainet ei tohi tarwitada, on seened nende tähtsamaks ja mõnikord peaaegu ainukeseks toiduks. Et selleläbi

nende tööjõud nõrgendatud oleks saanud, seda ei ole märgata võidud. Aga meil ei ole nii kaugelt tarwis näitusi minna otsimagi; saame neid ju palju ligedamaltgi. Põhja-Rootsis ja Norras korjavad elanikud suurel hulgal hapuoblikaid (*rumex acetosa*) ja valmistavad neid talve toiduks. Laplane tarvitab ühte õige wiha-marja (*mulgedium alpinum*) maiuse toiduks. Põhja-Norras korjavad norralased ja laplased õige halvaks peetud waresemarju, mida siis piima sekka segavad ja talwetoiduks alal hoiavad. Niisamuti tehakse ka Islandis.

Nendest näitustest võib igauks aru saada, et loomusund inimest toidu waheldust on õpetanud otsima, ja et tarwiline määrus taimetoitu harilise lihatoidu kõrwal tingimata tarwilik on, sest et selleläbi rehitsed ja muud seedimise tõbed inimesest eemale hoitakse.

Selleks otstarbeks ei ole aga mitte kõik taimed ühe hädused, sest loodusest leidub palju taimi, millel iseäralised omadused on. Wiljataimed on muudugi kõikide muude taimede seas inimesele kõige kasulikumad, aga üksi nemad ometi ei mõju. Ihuterwise alalhoidmiseks läheb weel muud toiduaineid tarwis, mida taimerügist saadakse, ja selleks on toored leeduwilja taimed iseäranis sündsad.

Üleüldse arwatakse, et toiduainetel muud otstarbet ei ole kui keha jõuudude ülewal pidamine ehk teise sõnaga ütelda: elu alalhoidmine. Kui aga seda arwamist ligemalt tähelepaneme, siis peame koguni teisele otsusele jõudma. Mitmed meie aja tähtsamatest looduse uurijatest tõendawad, et toidu muutus pääasjalikult metskassist, kes tuntud loomadest kõige ahnem ja kawalam on, ajajooksul kodulooma on teinud ja weel koguni väikeste laste mängu seltsilise. Reisijad teawad jutustada, et indianlased Amerikas seda madalamal elamise järjel on, mida enam nende toit metsloomade toidu sarnane on, ja et nemad haridust wastu wõtma enne kõlblikud ei ole, kui toore liha söömise maha jätawad.

Paljude näituste waral oleks hõlpus selgeks teha, et toiduainetel inimese kehajõuu ja kestwuse, mõtlemise- ja töötegemise wõimaluse kohta suurem tähtsus on, kui seda aimata

wõidakse. Et toit mereks, meri lihasseteks, erkudeks, luudeks ja ajudeks muutub, siis on toidul niihästi kehaliste kui ka waimliste omaduste kohta suur mõju. — See on tõesti õnnelik, kellel igapäewase leiva kõrwal taime-aid on, olgu see siis maal ehk linnas, ja kes seda nii harida oskab ja tahab, et sellest salatifi ning muud keeduwilja taimi pere igapäewaseks tarwituseks saada on.

Miaasjandus on weel sellest küllest väga tähtjas, et tema selles talus, kus ta olemas, rahulolemist, korralduse himu, agarust, karskust ja waranduslist külge edendab. Et selleks mõnda näitust tulla, tuletame siin neid suuri wabrikuid meelde, milledes sagedasti suur hull lapsi on. Kui niisugustes kohtades seesugust korda jalale wõiks seadida, et igal perekonnal wäike aed ehk wähemalt peenar kõlbliku maad käes harida oleks, siis oleks juba palju wabriku-rahwa waranduslise külje edendamiseks tehtud; — ja alati on aia tarwis hõlpsam maad saada, kui põlluharimise tarwis.

See, kellel wähe rahalist jõuudu on ja suuremaid summasid toiduainete eest ühekorraga wälja ei jõua anda, peaks wõimalikult nii tegema, et ta enesele hääd, odawat ja hästi toitwat sööki muretseks. Seda wõib ta selkombel saada, et ta muude toitude kõrwal rohkesti keeduwilja taimi tarwitab. Waevalt leidub muud nii tugewat, agarat ja kestwat rahwast, kui Shoti-rahwas, ja kõige selle põhjuseks wõib shotlaste korrapäralist elamise wiit pidada. Shotimaal tarwitatakse aga väga suurel määral aiawilja toiduaineteks, ja keegi tähtjas kirjanik, kes neist asjust palju on seletanud, ütleb, et need shotlased, kes sifimaal elawad ja kes muiste peaaegu palja kalalihaga ja muude loomariigi toodetega endid elatasiwad, juba ammuigi tundma on õppinud, mis kasu salatite ja muude aiataimede tarwitamisest on, nimelt sellepärast, et see odawam ja terwisele palju kasulikum on, kui muud toidud.

Miataimed wõiwad ka suuremalt jaolt seda häda ja puudust häwitada, mis sagedasti nälja aastate järele käib. Sest väga harwa tuleb seda ette, et aeg kõigi taimede kasvule sündmata on, ja kui mõni osa nendest korda ei lähelsgi, õnnestab üks osa ikka, millega puudust ja häda kergitada saab.

Gespool on juba nimetatud, et aiaasjandus põllutöö ema on, ja kahtlemata ka selle nime väärt. Mias võib hõlpsasti näha, et see tööaeg, mida maaharimise, nagu näit. kraavitamise, kaevamise ja rammutamise pääle tarvitatakse, üsna hästi kulud ära tasub. Ja see on väga loomulik sellepärast, et maa, mis hästi haritud, alati suuremat saaki annab ja siis seda täielikumalt ka töö kulud ära tasub.¹

Rootsimaal on seaduslikult määratud, et rahvakoolides selle töö õpetamist tarviliseks peetakse, siis võib sellest üsna selgesti näha, et Rootsimaal aiaasjanduse tähtsust üli suureks peetakse.

Meie kõik teame, et „inimene mitte ükspäinis leivast ei ela“ aga meie „igapäevane leib“ on sellegipärast meie ajalisele elamisele tähtsaks eeltingimiseks, ja sellepärast tuleb meil igapäevase leiva muretsmise eest hoolekandmist väga tähtsaks pidada. Kirjutatud on: „Kes oma põldu künnab, see saab leiba küllalt, aga kes laisana ümber hulgub, see saab vaesust küllalt.“

Igakuks tunneb oma kodumaa seisukorda väga selgesti: Juba noorest a'ast saadik peab suurem osa meie rahvast puudust ja mitmesuguseid raskeid kannatama. Selkombel on tema juba maast madalast oma igapäevase leiva muretsmiseks mitmesuguseid abinõusid sunnitud otsima. Selleläbi teritatakse wähehaawal ka wähem tähtsades asjades mõtlemise wõimu, ja õpitakse aastate jookkul wäikeste abinõude waral mitmest kitsikusest pease, ehk teise sõnaga üteldes, Sumala ja iseenele pääle lootma ja iseennast aitama. Siis ei tunta mingit arusaamise ehk mõistuse puudust; aga alaline töö, mida igapäevase leiva muretsmise pärast tehtakse, wõtab sagedasti wanematel inimestel töötegemise tahtmise ja uute asjade õppimise himu ära, kui ta ülearu raske on. Siig raske waewa ja töö mõjul ei ole meie rahwas enesele paljudes tähtsades asjades ikka teadust ja haridust jõudnud omandada, mida tarwis oleks olnud.

Kui aga rahwas aru on saanud, mis wäärtus teadusel tegelises elus on, siis teab tema seda ka muretseda; ja seda-mööda, kuidas haridus edeneb, kasvab ka õppimise himu ja

selkombel saab inimene ikka wähehaawal looduse üle suuremat wõimust.

Tarwiliku teadmise omandamise poolest peaks just noorpõlwo hakatust tegema. Sellepärast oleks wäga soowitam, et juba rahwakoolides nooresoole aiatöö asjas õpetust antakse. Õpetus ärgu sündigu mitte ükspäinis teaduslikult, waid ka tegelikult. Sellepärast oleks wäga kohane, et iga rahwakooli juurde kõõgi, kui ka wiljapuu aed asutataks.

Teiste maade rahwakooli seadustes määratakse sagedasti, et rahwakoolides ka looduse teadust peab õpetatama. See seadus määrab ka, et rahwakooliõpetajale aiaharimiseks maad peab jäetama. Sellepärast tuleb kooliõpetajal seda maad nii kasulikult tarwitada, kui wähegi wõimalik. Selle otstarbe täitmiseks tuleb kooliõpetajal nende looduse seaduste üle teadmist muretseda, mida tema oma õpilastele edasikandma peab, ja selle kõrwal sellest kasust seletust andma, mis tema selleläbi saada wõib, kui oma maad nende teaduste järele harib, mida tema looduse seadustest õppida on wõinud. Kooliõpetajal on siis kahelfordne põhjus neid seadusi tundma õppida.

Põlluharija peab alati loodust terawasti filmas pidama. Selles ja selle abil tuleb temal tööd teha, ja selle jõudusid tundma õppida, et neid oma kasuks tarwitada. Looduse juures ei saa ialgi wägiwalda tarwitada, aga kui loodust põhjalikumalt tundma on õpitud, siis wõib ka tihti looduse olusid natuke muuta ja oma tahtmise järele paenutada. Iseäranis tuleb seda teada, kudas looduse jõud mõjuwad ja ka nende kehade loomusi ja omadusi, millega temal iga päew tegemist on. Seda kõik tuleb aga juba koolis õppida, nii et aegsasti nende asjade pääle tähelepanek saab juhitud ja nende ilmutiste põhjustest ja mõjudest seletusi otsima õpitud, mis iga päew meie filmade ees sünniwad.

Kui kooli juures seesugune tükk maad on, mida aia alla wõib tarwitada, tehtagu kohe aiaasjandusega hakatust. Kooliõpetaja istutagu enesele wiljapuid ja kaswatagu kõõgi taimesid. Enne aga, kui see wõimalikuks saab, tuleb mitmesuguseid suu-remaind ehk wäiksemaid eeltöösid teha. Ilma mingit halba järeldamata ehk õppimist pooleli jätmata, wõiwad lapsed wah-

aegadel üsna hästi mitmetest töödest osavõtta ja sellelabi aiaasjanduses sedavõrd juhatust saada, et nemad pärast kooli lahti saades selles asjas midagi iseseisvalt teha võivad. Kooliõpetus tuleks selle kava järele seadida, et laste mõtlemisvõim kosutatud ja üleüldine otsustamisevõim kasvatatud ja kindlaks tehtud saaks, nii et see kogu eluajaks kestma jääks. Selkombel saaks asi sellest küllest nii hästi parandatud, et õigusega tulevikust kõige paremat võime loota.

Olgu töö tundmine nii kehv kui ial tahes, tema edeneb alati ikka palju hõlpsamine, kui määratud eesmärgile püütakse, mis mitte liig kaugel ei ole. Paljudest kasulistest asjadest, mida töö läbi korda saadetakse, tunneb iuimene kõige enam neist lõbu ja hädad meelt, mis elulised on ja kasvavad, mis kosuvad ja filmade ees muutuvad, iseäranis, kui nende pääle tarvitatud töö liig raske ei ole. See, kes põõsasaia istutab, tunneb näit. sellest palju suuremat lõbu, kui see, kes niisama kaua aega muuasia ettevalmistamiseks tarvitab. Teise sõnaga ütelda: vabas looduses töötamine, milleks loodus ise kaasa aitab, on alati meelevärralisem, kui looduse vastu töötamine. See, kes maad harib, ohverdab kõik oma tööjõuu ja mõistuse maaharimisele. Vaps, keda aiaasjanduses selkombel õpetatakse, et ta terava tähelepanemisega seemne kosumist idanemisest kuni valmis saamiseni filmas peab, ja kes samal korral ka oma kasvatatud taimi oma kasuks ja süüta rõõmuks tarvitama õpib, on niihästi midagi kasulikku teinud, kui ka Looja suuri imetõõsid tundma õppinud. See on õppus, mida elu wabest liig hilja ehk ei ial poleks pakkunud. Pääle selle on weel see tähtjas asi looduses, et inimene siis oma töõst rahu ja rõõmu tunneb, kui ta teab, et tema mitte ainult oma igapäewase leiva muretsemiseks töõd ei ole teinud, waid ka hariduse edendamiseks.

Kahjuks on aga meie rahwa kooliõpetajad aiatöö asjus wähe ettevalmistatud, mispärast nemad seda enamasti hoopkaupa tegema sunnitud on. Kui see asi oma õnne hoolde jäetakse, siis wõiks ehk wabest mitu inimese põlwe oodata, enne kui mingit filmapaistwat kasu sellest wõiks saada.

Kus aiaasjandus alles uus on, sääl nõuab tema efiotsja wisadust ja mitmekülgest toetust; kus seda ei ole, sääl läheb sage-
dasti kõige paremgi ettevõtte nurja. Iseäranis tarwilik oleks,
et igas maanurgas eeskujulik aiaasjandus ümberkaudsete põllu-
harijate filmade ees seisaks. See oleks muidugi kõige kohasem
külakooli juures.

Mõnel pool on põlluharimine ja karjakasvatamine niiju-
gusel järjel, et kõik tööjõud selle pääle ära kulub ja aiaasjan-
duse jaoks enam midagi üle ei jää. Mitmetes taludes näitab
kopikute kogumine asjata waew olewat, mispärast ka aiaasjan-
dust väärtusetu ajaks peetakse. Mõeldakse ainult seda, kust kor-
raga suurt tulu saada, aga tulewiku pääle ei panda mitte rõhku.
See lugu peab muutuma. Meile peab wanasõna meeletu-
letatama, et kopikas rublasid korjab — wäikest tulu, mida
aiatöö efiteks kõrwalise tööharuna annab, ei tohita mitte ära-
põlata,

Alast-aastalt saab see ikka harilisemaks, iseäranis mujal
haritud maailmas, et vähema warandusegagi talu pidajad oma
poegadele selle, kes talu pärandajaks jääb, ligemasse põllutöö
kooli panewad. Põllutöö koolide juures on ka enamasti wil-
japuuaiad. Kui siis noor põllumees, kes põllutöö koolis aia-
asjandusest õpetust on saanud, oma koha vääle eeskujulise
aiapidamise asutaks, siis oleks sellest temale enesele lõbu ja
kasu ning tema ümbrusele häa eeskuju.

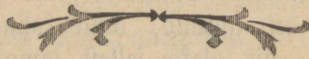
Paljudes perekondades maal on laste kasvatamine ja
mitmed muud kodused tööd perenaese ehk vähemalt naeste-
rahwaste hooletse jäetud. Perenaesel on siis iseäralik wastu-
tamise alune töö, mida aga kahjuks palju tähele ei panda.
Sellepärast võib perenaese kätte ka aiatööd usaldada. Mitmed
raskemad tööd peaksiwad küll mehed tegema, aga suurema jao
aiatöödest võib naestepere perenaese juhatusel ära teha. Asi,
mille kasuks meie töötame, saaks siis koguni teistfuguse näo,
kui sellel praegu on.

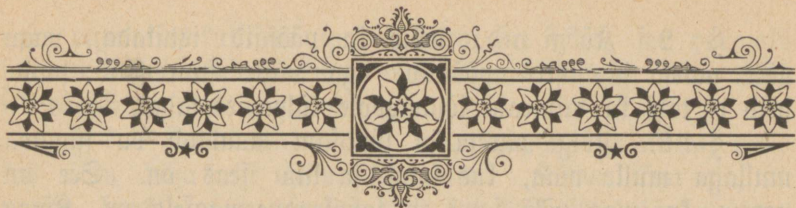
Kui mõistusega aiatööd tehtakse, siis jõutakse warsti ot-
susele, et lilled ja taimed seda paremine kasvawad, mida enam
nende kallal waewa nähtakse. Muu seas õpitakse iseäranis
tundma, et taimed siis kõige paremine kosuwad, kui nemad

puhast õhku saavad ja lehed puhtad hoitakse; ja kui kord nii kaugele on jõutud, siis on kerge aru saada, et puhtus ja puhast õhk ka neile inimestele väga kasulik on, kes taimedega ühes hoones elavad.

Seesamasugune lugu on ka talu väljaspidise ümbrusega; väiksemgi onnikene võib korrapäralise wiljapuuaia läbi ilusa ja meeldiva näo saada. Suba mõned wäantaimed, mis mööda seinu üles kasvavad, ja mõned üksikud puud, mis maja ukse ette istutatud, võivad maja välispidist ilu palju suurendada. Odavamat ega ilusamat majaehet ei või keegi enesele muust saada, kui aiaasjandusest. Kui maja ümbrus ilus ja weeldiv on, siis on ka põhjust arvata, et seesama puhtuse tundmus ja hoolekandmine, mis seda korda on saatnud, ka maja sees ja inimeste igapäewases elus walitseb. Seda tuleb väga harwa üksinda ette — sellel on harilikult mitu muud häädust ikka ühes.

Aiaasjanduses on iludus, häädus ja ainelik kasu alati ühenduses, ja selleksamal korral, kui ühte nendest edendatakse, kasvatakse ka teisi.





Esimene jagu.

Köögi aed.

Maa kasu on kõigile; ka kunnigas saab hääd põlluharimisest
Salom. Koguja 5: 8.

Köögi aed tuleb tasasele maale ehk veel parem, seesugusele kohale teha, mis wähe lõuna poole kaldem on ja mida hooned, mäed, puud ehk mõned muud asjad külmade põhja, hommiku ja õhtu tuulte eest warjavad. Kõige parem on seesugune maa, mis iga kümne küünra päält poole küünart madalamaks läheb. Kui siis taimede aed 60 küünra pikune on, peaks lõuna poolne osa alla 3 küünra madalam olema, kui põhja poolne osa.

Kui puid ehk muid esineid ei ole, mis tarwilisel moodsul eespool nimetatud külmade tuulte mõju ära hoiawad, tuleb töögi aia ümber pajusid istutada, mis rutusti kasvawad. Nendest olgu iseäranis nimetada: põldpaju (*Salix Capraed*), hall paju (*Salix aurita*) ehk kornipajusid (*Salix viminalis*). Kornipaju aastased wõsad on wäga tulusad, sest nendest kornisid walmistada wõib ehk jälle korniwalmistajatele ära müüa saab. Raudpajusid tarwitatakse 2—3 aasta wanaduselt riistade witsadeks (wanneteks). Kõik pajuseltsid õitsewad kewadel aegsasti ja on sellepärast mesilastele wäga kasulikud. Kui maa paju kasvule paras niiske ei ole, wõib muid puid istutada, nagu näit. pihlakaid, sarapuid, sireli puid jne.

§ 2. Kõõgi aeda võib ka pöõsaid istutada, nagu näit. marja ja sõstra pöõsaid, aga mitte suuremaid puid; neid ei tohi ka taimeaia lõunapoolse külge istutada.

§ 3. Kõige parem ja sündsam maalaad on sügawa mullaga mulla maa, kus sawi ja liiw seas on. See on parem, kui maa põhi sawi ehk sawisegane maaselts on. Kõwa sawi- ja kerge liiwamaa ei kõlba muudu taimeaia maaks, kui sellesse mitte muud maaselttsiisid ei segata. Kõwa sawi- maa tuleb siis enne seda sellesläbi parandada, et sellesse liiwa, mulda ja muda segatakse. Kerge liiwamaa sekka tuleb jälle sawi ja muud raskemaid maaselttsiisid segada. Muda sees on mitu tähtsat taimetoidu ainet. Muda on kõige parem seesuguse raud plekist kühwliga tõsta, millel augud põhjas on.

Wäga häa on ka kõwa sawimaa sisse mädanenud saepuru, laastusiid, ehk sõepuru segada. Sõepuru saadakse sõe põletamise ahjudest, ehk ka siis, kui sõepuru ahjudes põletatakse. Saepuru võib ka korra kaupa kustutamata lubjaga panna; 18 waka saepuru kohta tarwitatakse üks wakk lupja.

§ 4. Rammumulda võib selkombel teha, et mätaid korrakaupa mädanenud saepuru ehk laastude, lehtede, umbrohu, sõnniku ja sellesarnaste looma- ja taimeriigi jäätis- tega segamine pannakse. Seesugusele sõnniku hunikule walatakse wirtsa ja sõnniku wett nii palju pääle, et see läbi märjaks saab. Wirtsa jne. pääle walamise riistaks tarwitatakse harilikku willkoppa. Hunikut kaewetakse kaks korda suwes ümber, ja paari aasta pärast võib seda juba tarwitada.

Muda sekka sünnib natuke lupja ehk puutuhka segada.

§ 5. Paljudes kohtades on maa põhi wesi- ehk rooste- pärane. Et wesi kõigile taimedele kahjulik on, tuleb see selles- pärast otstarbe kohase kraawitamise läbi maa seest hästi ära laste. Kraawid peawad wähemalt poolteist ehk kaks küünart sügawad olema. Maa soojeneb siis ruttu ja taimed edenewad sellespärast ka palju paremine.

§ 6. Taimede kastmiseks on parem järwe ehk jõewett tarwitada kui kaewuwett, mis harilikult liig külm on, kõige parem on maa sisse auk kaewada ja seda seestpoolt lau- dadega ära wooderdada; kui kaewuwett sinna auku üks päew

enne pannakse, kui seda tarwis tuleb, siis läheb see parajaks soojaks. Taimedele sündsam wesi on wihmawesi; seda tuleb sellepärast koguda ja tarwitada.

§ 7. Keskpäewal ei tohi ialgi kastmist ette wõtta, waid kas õhtu hilja ehk hommiku wارا. Kõwa põua ajal on parem hommikul ja õhtul kasta, kui kaks õhtut järgemööda. Kui wäheste weega igakord kastetakse, siis sünnib maa pinnale koorike, mis taime kaswule kahjulik on; sellepärast tuleb igakord tubliste kasta. Et kastmine täielikumalt oma otstarbet täidaks, peab kastmise wesi wähemalt 2—5 tolli sügawale maa sisse tungima. Kui üks peenar üleni kastetud on, minnakse teise peenra juure, nii et wesi aega maa sisse saab minna, ja siis alustatakse jälle esimesest peenrast kastmist pääle. Peenar, mis 15 küünart pikk ja 2 küünart lai on, tarwitab wähemalt 200 toopi wett. Kõik taimed, mis uuesti istutatud ehk teise kohta tõstetud, kastetakse kohe.

§ 8. Kastmiseks tarwitataw iseäranis otstarbe kohane astja, mida tarwitamise korral laeka kombel seljas kantakse, on siin kujutatud. (Pilt nr. 1.) Wee woolu nõrgendamise tarwis sünnib förm toru suu ette seadida. Astjale, mis puust püti ehk ämbri moeline on, tuleb nahk toru külge panna, seda on siis iseäranis hää suuremates puuaedades tarwitada. Harilikudest plekk riistadest on niisugune astjas kõige sündsam, mis pilt nr. 2 näitab. Lääkumise (loppumise) eest hoidmiseks, mis kandmise korral harilikult sünnib, tuleb kaane auk kaane keskele teha. Kui astja sees ja wäljast poolt õli wärwiga ära wärwitakse, siis seisab see palju kauem, kui wärwimata.

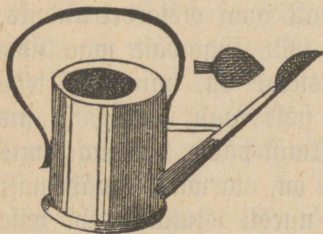


§ 9. Kõige parem rammutusaine taimeaedades on hobuse ja karjasõnniku segu. Aga wõib ka selle kõrwal muidgi sõnnikuid tarwitada. Wäga hästi kõlbawad ka seks otstarbeks laastud, muda, tahm, tuhk, lubja puru, umbrohud, õlepahn, solgi weed, kalade rapped ja muude loomade sifikonnad, merekõnts j. m., mis muidu raisku läheksiwad. Need on siis sündlikumad tarwitada kui neid enne tar-

Pilt nr. 1.

witawist mõneks ajaks mullaga segamine hunikusse pannakse. Seesugust aia rammuhunikut tuleb sellelabi päikese paiste ja wihma sae eest hoida, et sellele katus pääle tehakse.

§ 10, Inimese wäljakeited on kõige mõjuwamad rammutus ained, aga need kaotawad warsti oma mõju ära. Sellepärast ei pea neid iialgi üksinda alalhoitama ehk üksinda tarwitama, waid alati mullaga segamine.



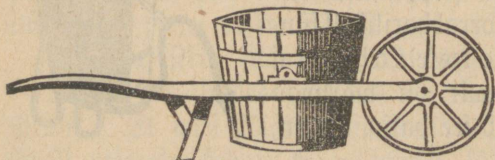
Pilt nr. 2.

Peldiku kõrwale weetagu mõni koorem muda ja sellest wifatagu igapäew mõni labida täis wäljakeidete huniku pääle peiteks. Seda hunikut tuleb sellesamal kombel korraldada, kui §§ 4 ja 9 on seletatud.

§ 11. Sõnniku wesi ja wirts on kõige mõjuwamad rammutusained. Seda sünnib muda sisse

koguda, mida pärast sõnniku asemel taimeaeda laotatakse. Sellega sünnib ka kewadel enne maad kasta, kui maa ümber künatakse. 6 ehk 7 pange täiest saab sellesugusele peenrale, mis 15 küünart pikk ja 2 küünart lai on, küllalt. Wirtsu wedamise jaoks on siin kõrwal kujutatud kారు iseäranis sünnis. (Pilt nr. 3.)

Kui enam rahalist jõudu on, sünnib seks otstarbekas puhtast rauast kారు teha, mille rataste



Pilt nr. 3.

wahele suur tõruke ehk tooris tappidega rippuma pannakse. Tõrukessse, mis pikergune ja kõrge on, mahub 5 ehk 6 pang-täit wett. Kారు on kerge wedada.

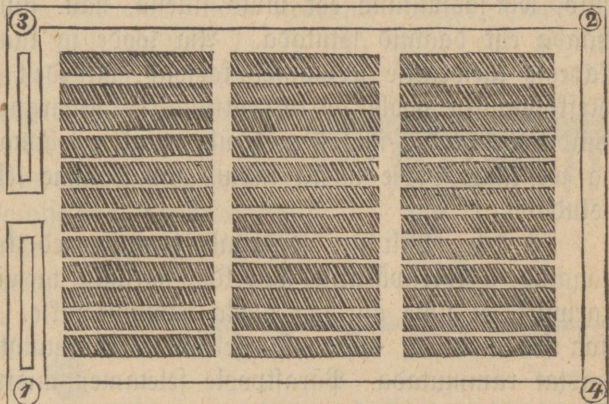
§ 12. Taimed kaswawad siis palju lopsakamine, kui neid wahete wahel sõnniku weega kastetakse. millesse aga kolmas osa wett tuleb segada. Seda ei tohi aga iialgi lehtede pääle walada.

Kui see sõnniku wesi hästi kokku kogutaks, mis nüüd sagedasti ilma kasuta metsa jookseb, ja ka muid rammuaineid, nagu toa pühkmeid, pesuwett jne. raisku ei lastaks minna, saaks

sellest maal igale perekonnale küllalt köögiaia rammutamiseks sõnnikut. Hobuse ja lehmäsõnnikuga ühes tuleb ka suur hulk umbrohu seemneid taimeaeda. Teine lugu on aga peldiku sõnniku ja sõnniku weega.

§ 13. Köögiaed tehtakse harilikult neljakandiline. Seda võib loomade eest kõige paremine pöösasaiaga kaitsta. Kuuse ja kadaka oksadest võib ka hää ja odaw aid saada. Pilt 4 kujutab taimeaeda, mis 2,600 □ küünart suur on. Selles on

36 peenart, mis pisut üle 15 küünart pikad ja 2küünart laiad on. Peenarde wahel olewaid teesid võib selleläbi tarwilisel mõõdul sügawateks teha, et nende päält muld ära weetakse, ehk peenarte pääle pillutakse.



Pilt nr. 4.

Wiimane wiis on iseäranis soorwitaw, sest et selleläbi peenarte mullarohkus suurendatud saab.

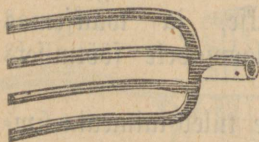
Seesugusest aiaist võib kõik salatid ja muid köögi taimi saada, mida suuremas peres tarwitatakse, ja wäiksemas peres peaks nendest müümise jaoks ehk loomadele söötmiseks weel üle jääma.

Sõnniku, lõuna ja õhtu poole külge tuleb taimeaia ümber kahe küünra laiune peenar teha, kuhu marjapöösaid võib istutada. Kui pöösad alles wäikesed on, siis sünnib nende wahel salatisi, krassisid, spinatisid j. m. nende sarnaseid taimesid külwata. Kui rohkem marjapöösaid tahetakse kaswatada, sünnib neid nende kuue peenra pääle istutada, mis hommiku ja õhtu poolse kõrwalise käidawa teisel pool ääres on. Käidaw, ehk tee, mis aia ümber on, on kaks ja pool küünart lai ja mõlemad ristkäidawad kaks küünart laiad. Põhja pool,

mõlemile poole taimeaeda minewat teed, on kolme küünra laiused maa ribad. Nende pääle istutatakse mitmesuguseid lilletaimesid. Seesugune lillepeenar tehakse maa riba keskpaika. See peab 12 küünart pikk ja 1 ehk 1½ küünart lai olema. Lille peenra ääre külwatakse heinaseemneid. Lille peenarte ja pöösaste wahel sünnib mitmesuguseid lillepöösaid, nagu roosid, leht-jasmiinid ehk muud lillesid, näit. lupiinid, sametihaaba ehk daalidid istutada. Maa loode ja kaaku poole nurkadesse kaewatakse seesugused kaewud, milledest § 6 seletasime. Keskhooniku poole nurka istutatakse ümargune ring pähkli-
puid (sarapuid), nii et need ühe wäikese lehtmaja sünnitawad, ja wesihaare poole nurka sünnib samasugune lehtmaja sirelitest istudada.

§ 14. Pilt nr. 4 näitab, et taimeaed kolme osasse on jagatud. Korrapäralise waheldus-harimise tarwis on tingimata tarwilik, et ühte osa iga aasta rammutatakse. Selkombel ei saa see maatükk, mida esimesel aastal rammutatakse, enne nelja aastat rammutada. Pärastpoole seletame, mis suguse osa pääl kedagi taime tuleb kaswatada.

§ 15. Tähtsam tööriist taimeaia harimises on labidas. Labidaid on mitme suguseid. Kõige parem on seesugune sõnniku hark, mida pilt 5 kujutab. Sellel wõib neli ehk ka wiis jala pikkust haru olla. Mitmete katsete järele on märgata wõidud, et seesugune hark mitu jagu kergem tarwitada on, kui labidas, ja et selle läbi kolmanda osa kaewamise töö kulusid ära wõib hoida. Seda wõib aimult haritud



Pilt nr. 5.

maas tarwitada. Niidul ehk mujal heina kaswatawal maal peab labidat tarwitama. Uus Inglise labidas mida pilt nr. 6 näitab, on kõige tugewam ja kõige parem. Harilisel labidal on tera warre külge kabe raud ribaga kinnitatud, ja mis nii ühte on needitud. Aga Inglise labidal läheb tera küllest roots warre



Pilt nr. 6.

fisse, mis mõlemilt poolt

wart neednaestega finni on needitud. Warre ja tera wahelmine putkes, mis harilikult hõlpfasti katki läheb, on sellel koguni tugew.

Kõwas sawimaas on kasulikum harilist kraawi kaewamise labidat tarwitada. See on üleni puust, ainult tera on rauast.

§ 16. Kewadel, enne kui peenraid tegema hakatakse, on kõwa sawimaa peenendamiseks iseäranis sünnis kolmepulgaga raud reha, mille pulgad 7—8 tolli pikad ehk harilist kolme pulgaga reha, ehk ka suurt puureha, kuhu 6—7 tolli-pikused raudpulgad sisse lüüakse ehk jälle raudreha (Pilt nr. 7) tarwitada.

§ 17. Umbrohu puhastamise ja maa peenendamise jaoks tarwitatakse maakirwest, mille wars kaks küünart pikk tehtakse, nagu pilt nr. 8 seda näitab. Maa

kirwe tera pilt 8 on 4½—5 tolli pikk ja kaks tolli otsast lai.

Iseäranis sündlik on seesugune maa kirwes tarwitada, nagu

pilt nr. 9 näitab. Pilt nr. 10 näidatud maa kirwel on sihake-

sama lai tera ja seda laadi nagu pilt nr. 8 näitab. Need töö riistad on sawimaas liig kõrgad; selleks tuleb raskemat maakirwest tarwitada, mille tera 1½ kortelit pikk ja ½ kortelit lai on, nagu pilt nr. 11 näitab. Umbrohu

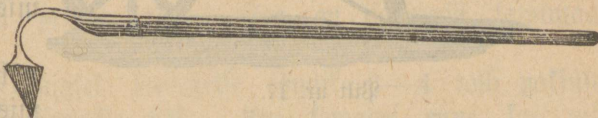
kakkumiseks sünnib väga hästi 10 tolli pikka ja 4 tolli laia kolme pulgalist harfi (pilt 12), umbrohu ka-



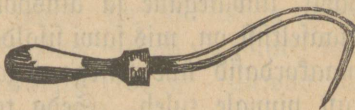
Pilt nr. 7.



Pilt nr. 8.



Pilt nr. 9.



Pilt nr. 10.



Pilt nr. 11.



Pilt nr. 12.



Bilt nr. 13.



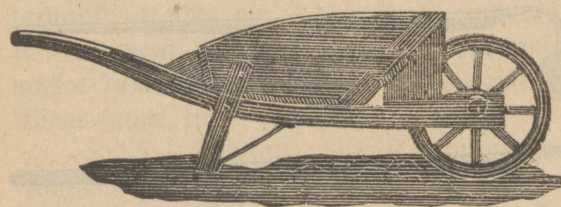
Bilt nr. 14.



Bilt nr. 15.



Bilt nr. 16.



Bilt nr. 17.

kumise kätapa (pilt nr. 13), ehk pisikest labidat (pilt nr. 14) tarvitada. See suguste umbrohtude üles kaskumiseks, millel pikad juured on, nagu näit.

takjal, piimohakal, leselehel j. m. tarvitatakse sellemoelist raudriista, nagu pilt nr. 15 kujutab. Kaitmiseks tarvitavad riistad on

juba § 8 seletatud. Käidavaid ehk teesid tuleb harilikku tee kühwliga puhastada (Pilt nr. 16).

Pääle selle tuleb weel mõ-

nesuguseid rehasid, milledest mõned puu ja mõned raudpulkadega wõiwad olla, ning ka kärusid, mis siis hästi kerged tarvitada on, kui neid selle plaani järele walmistatakse. mis pilt nr. 17 kujutab.

Muid tarwitavaid riistu wõib igaüks ise walmistada.

§ 18. Maapõhi ehk maakord, mis rammumulla

all on, on harilikult teist laadi, kui maa pind. Kui mullakord hästi liiwasegane ja aluspõhi kõwa sawi ehk mõnest muust maaseltist on, mis sawi sisaldab, siis on väga kasulik mõlemaid maakordasid ühe teisega segada, nii et üks osa alumisest korrast pinnale tuleb. Seda toimetust nimetatakse reoleerimiseks ehk maa põhja kaewamiseks. Aga kui maa põhi sõre liiw ehk jäme kruus on, mida rammumullaga segamine ei taheta segada, wõib mulla kõrwale panna ja aluspõhja ükfinda jala sügawuselt ümber kaewa, nii et see pehmendatud saab, ja sellele siis rammumuld uuesti pääle ajada.

§ 19, Töö kergendamiseks on kõige parem põhja kaewamist selle sisteemi järele toimetada, kui pilt nr. 18 näitab

Kui maa pinda ja maa põhja segada tahetakse, kaevatakse maa ribast nr. 1 (mis $1\frac{1}{2}$ —2 küünart lai võib olla) vähemalt 1 küünra sügavuselt välja ja pannakse augu kalda päale.

1	7
2	8
3	9
4	10
5	11
6	12

Pilt nr. 28.

See auk täidetakse

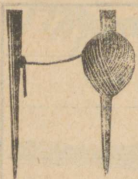
siis selle maaga, mis nr. 2-est on võetud, ja selkombel jatkatakse seni kaevamist, kuni juba nr. 6 on kaevatud. Nr. 12 ribast pillutakse maa nr. 6-de, ja nüüd minnakse samal viisil tagasi kuni nr. 7-sse, mis selle maaga täidetakse, mis nr. 1-est välja võeti. Kui nii tehakse, siis ei ole tarvis maad nii kaugale vedada, kui siis, kui maad maa laiuselt kaevatakse.

§ 20. Põhja kaevamine ja maa pöörmine tulewad alati sügisel ette võtta. Labidaga võetakse niisuuri mäntaid, kui võimalik ja need seatakse korratumalt ja kergesti üheteise päale. Ohk ja külmetus võivad siis hõlpsasti selle sisse tungida ja seda pehmendada. See on iseäranis savimaale väga kasulik.

§ 21. Sügisel laotatakse sõnnik 3—4 tolli paksuselt maa päale ja küntakse sisse. Kui kowadel enne kui niiskus maa seest ära ahtub, maad jälle jala sügavuselt ümber pööratakse, võetakse õige wähe maad korralt labida päale, nii et maa peenendatud ja sõnnikuga hästi segatud saab. Maa pöörmise ja rehaga peenendamise korral, tulewad kõik umbrohu juured, kivid j. m. ära korjata.

§ 22. Seemete külwamise korral tuleb tähele panna, et liiwamaas seemned sügavamale külwatakse, kui kõwas savimaas. Üleüldse tuleb seeme nii sügavale maa sisse peita et päälolew mullakord umbes 4—6 korda nii paks tuleb, kui seeme ise jäme on. Uus seeme idaneb rutemine, kui wana.

§ 23. Kõik kõõgitaime seemned külwatakse ritta. Read tõmmatakse nõõriabil Pilt nr. 19 ühest teisest nii kaugale



Pilt nr. 19.

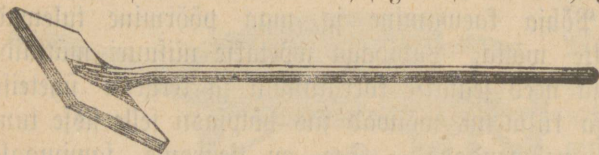
kui taimede iseloomus nõuab. Uure, ehk väike wagu mis reha seljaga ehk mõne konksuga tõmmatakse tehtagu nii sügavaks, kui seemne suurus nõuab. Uuret kastetagu sõnniku weega, mis niisama palju weega pehmendatud on, ja kõige wiimaks külwatagu seeme. Seemned idanewad siis rutemine ja noored taimed kasvawad ka lopsakamine.



Pilt nr. 20.

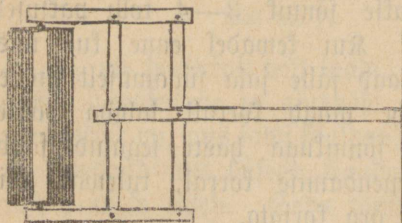
Wiimastel aegadel on põllu pääl kaalifid, naarid ja porgandid inimeste ja loomade toiduks hakatud kaswatama. Kui raudplekist külwamise riista (pilt nr. 20) tarwitakse, edeneb külwamine rutemini. Pildist võib näha et toru, kust seemned välja tulewad, mitmest väikesest torust kokku on pandud, mida sellejärele ühe teise otsast ära võib wõtta, kuidas seemne jämedus nõuab.

Kui seemned külwatud, segatakse need rehaga kergesti maa



Pilt nr. 21.

fisse ja surutakse päält lauaga (Pilt nr. 21) ehk käsi trulliga (Pilt nr. 22.)



Pilt nr. 22.

parajasti finni. Kõige wiimaks laotatakse peenra pääle mädanenud sae puru ehk samblaid, mis maa parajasti hoiawad.

§ 24. Kui seemned üles on tõusnud, tulewad ridade wahed maa kirwega mis

pildid 8—11 kujutawad, üles kergitada. Samuti tulewad ridade pääl taimed sõrmedega puhastada ja harwendada. Gespool raamatus on öeldud, kui suure ruumi keegi taim tarwitab. Talgi ei tohi taimesid siis kalluda, kui maa liig kuiv on; suure kuivuse ajal peab sellepärast enne kallumist kastma (waata § 7). Kui maa wihma järel läbi märg on, siis ei ole

ka hää kakkumist ette wõtta; kõige parem on paraja wihma järel kakkuda.

§ 25. Mõned seemned külwatakse enne taimelawasse ja istutatakse pärast säält taimeaeda. Tund enne taimede lawa päält ära wõtunist, tuleb lawa tublisti kasta, sest kui seda ei tehta, lähewad peenemad juure narmad lahti, millede töö just taimede kaswamise edendamise on. Selkorral tulewad ka iga taime juured järele waadata. Sagedasti juhtub, et juure kael, s. o. see juure osa, mis lehtedel kõige ligemal on, nõrk, osalt kuiwanud ja tõmmu wärwiga on. Seesuguseid taimesid ei wõi tarwitada. Terwete, istutatawate taimede juured kas-
tatakse sõnniku wette, kuhu mulda on segatud, ja nende pääle sõelutakse siis kuiwa mulda. Taimesid, mida kaugemale mõel-
dakse saata, tuleb niiskete sammalde sisse pakkida, mulla sees olew osa tuleb siis ühte kimpu siduda, kuna lehtede poolt osa lahti tuleb jätta.

§ 26. Taimesid istutatakse pulga abil, mis terawa to-
saga ja teisest küllest lai on (Bildid 23, 24, 25). Sellega tehakse auk, kuhu taim
nii sügawale pistetakse, et sisemised wäike-
sed lehed just maa pinna pääle tulewad. Samati tuleb ka selle eest hoolt kanda,
et peenikesed juured aluspidi tulewad ja
mitte ühe teise ümber ei saa
keeratud. Tolli maa taha
sellest august selle kõrwale
tehtagu teine auk sel wiisil,
et pulga ots põigiti wasta
juuresid hoitakse, ja surutagu
muld sellega kõwasti wastu
juuresid (Bild nr. 26). Pär-
ast tehtud auk jäetagu lahti
ja sellesse walatagu kohe wett.
Et taimesid üksteisest ühe
kaugusele saadakse, siis tar-
witatakse jaks istutamise



Bildid nr. 23, 24 ja 25.

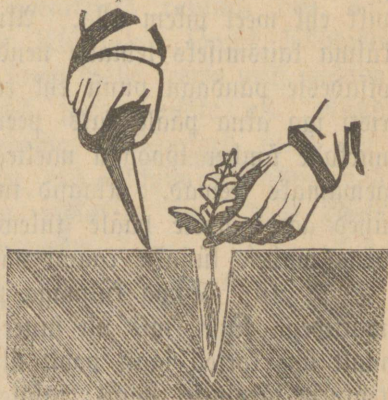
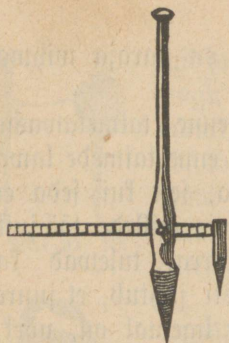


Bild nr. 26.



Pilt nr. 27.

möötu (pilt nr. 27). Sellesse tehtakse wabalt liikuw telg, mida pikemaks ehk lühemaks wõib säädida, ja niisama ka sinna kinnitada, kuhu tarwis. Istutamine on kõige parem õhtudel ehk saduste ilmadega toimetada. Ruumi tagasi hoidmise pärast istutatakse taimed selles järjestuses ridadesse, nagu siin all näha on.

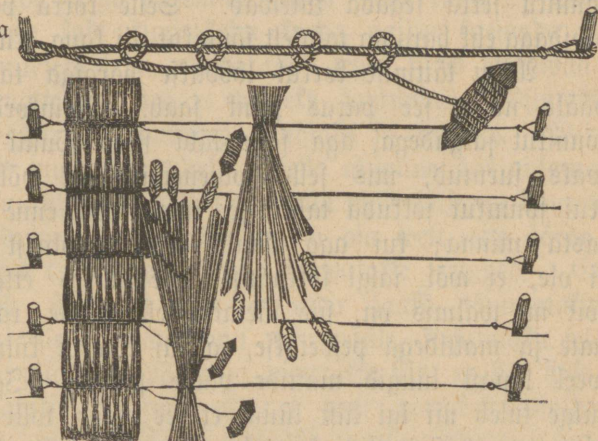
* * * * *
 * * * * *
 * * * * *

§ 27. Lawasid on mitmesuguseid, nimelt selle järele, mis otstarbeks neid tarwitatakse. Siin ei ole muudest lawadest tarwis seletada, kui nendest, kus kapsa ja muude harilistemate köögitaime taimesid kaswatatakse. Lawa tuleb kuiva kõha pääle teha, kus weewoostet ei ole ja mis külmade tuulte eest warjatud on ning ka, kus päike hommikust õhtuni paistma peaseb.

§ 28. Harilistest 7 ehk 8 tolli laiustest langidest, mida üle tõrwatakse, tehtakse esiteks raam ehk kast, mis langi laiuse kõrgune on. Raam wõib 2½ küünart lai ja 5 ehk 6 küünart pikk ehk weel pikem olla. Alnad tehtakse 6 kortelit laiad, ja külma kaitsemiseks tehtakse nendesse klaas ruudud. Mõlemisse otsadesse pandagu puust ehk rauast sangad ja ülemale poole risti iga akna pääle kaks peenikest ümarast raua. Akna nurkade ümber löödagu naeltega raud winklid mis raamisid tugewamaks teewad. Klaasid tulewad sel wiisil seadida, et neil ühed ääred teiste pääle tulewad, nagu katuse kiwid. Iga akna wahel lüüakse raami pääle risti raua tükk.

§ 29. Kõwa külmaga peidatakse aknad pakjust õlgedest mattidega kinni, mis nii suured peawad olema, et need wahemalt ühe korteli igalt poolt üle lawa ääre ulatawad. Matid tehtakse järgmisel wiisil: tasasele maale ehk põrandale tõmmatakse tugew tõrwatud linane nõör naelte ehk puu tiklude wahel. Kuki õlgedest tehtud matiks tarwitatakse 4—5 nõõri, mis

2—3korteli pääle, ühest teisest, kinnitatakse, just nii, nagu pilt nr. 28 näitab. Õled pannakse risti nõõride pääle ja kudutakse sama suguste tõrvatud nõõridega kinni, mis puu pulskade ümber on keritud. Sellega kudutakse õled lõimesse, nii et iga sõlm umbes tolli jämeduse üle wihi kinni köidab (Pilt 28a).



Pilt nr. 28.

§ 30. Kaali, kapja j. m. taimede kasvatamise juures, mis kewadel

hilja külwatakse, ei tulegi aknaid tarwis. Kui ilm ilus on, lastakse lawa päewal lahti olla ja peidatakse öösel ja halwadel ilmadel mattidega kinni.

§ 31. Lawa soojendamiseks tarwitatakse kõigeparema järeldufega hobuse sõnnikut. Kui selle seas põhku ehk heina puru ei ole, sünnib sellesse samawõrd kuiwi lehti, wana halwa heina, haganaid, lina kufraid, peenikeseks raiutud oksfi, sae puru jne. segada. Nende segude läbi läheb sõnnik hõlpsasti liig kuiwaks ja sellepärast tuleb sinna wähe keewa wett walada ja seda niikaua segada, kuni kõik paras niiske on. Nüüd pannakse sõnnik hunikusse soojenema. Mõnikord tuleb ette, et see tarbeks soojaks ei lähe, siis sünnib õhja ja sinna huniku sisse kustutamata lupja pista ja sinna wett pääle kallata. Sõnnik soojeneb siis rutemini.

§ 32. Kui sõnnik nii tarbeks on soojenenud, võib lawa tegema hakata. Kui põhi niiske on, pannakse lawa maa pääle; muus juhtumises kaewatakse poole küünra sügawune auk maa sisse, mis laiuti ja pikuti 6 ehk 8 tolli lawa raamist laiem peab olema, ja augu põhja pannakse wähemalt korteli paksumelt sae puru, kuiwi laastuid, lehti. wanu õlga

ehk peenikeseks raiutud õõsi, mis sooja sõnnikut vastu külma maad ei lasse minna. Soovitatav oleks, et juba sügisel suur hunik lehti sinna kohta kogutakse, kuhu lava mõeldakse teha. Selkombel saab maa külmetamise eest ära hoidud, ja on ka lehed käre pärast võtta, mis lawasse sõnniku alla panna ja sõnniku sekka segada tulewad. Selle korra pääle laotatakse labidaga ehk hargiga tasafelt sõnnikut nii kaua, kui auk täis saab.

Uugu täitmise korral loodakse hargiga tasafesti sõnniku pääle, nii et see paras plink saab. Mõnikord sõkutakse ka sõnnikut jalgadega, aga selle läbi saab sõnnik üle liiga kõwaks surutud, mis selle soojenemist ehk põlemist takistab. Kui sõnnikut sõkkuda tahetakse, tuleb seda enne hästi soojaks lasta minna; kui aga sõnnik mitte poolteist küünart pakks ei ole, ei wõi ialgi sõkkumist selle juures ette võtta. Kui kõik nii walmis on, siis säetakse selle pääle raam, mis aknate ja mattidega peidetakse, ja kui kõwem külm on, tulewad weel lauast luugid mattide pääle panna. Iga luugi ääre külge tuleb nii lai liist lüüa, et see paar tolli üle selle rao ulatab, mis siis alati käre luugi wahel jääb, kui need kõrwu lava pääle seaditakse. Kõwa külma kaitsmiseks pannakse raami ümber 2—3 korteli pakksune hobuse sõnniku ehk õle kord. Meile, kes mereranna ligidal asuwad, on wäga kasulik teada, et seks otstarbeks ka wäga hästi harilist mere kõntsa (*Fucus vesiculosus*) wõib tarwitada. Seda wõib lava soojendamiseks sõnniku sekka segada. Kui sõnnik soojenema hakkab, tuleb iga päew lava ligi õhku laske, seni kui sõnnik tasafesti ja tublisti on soojenemud.

§ 33. Kui sõnnik nii ära on kuiwatatud, et sellest enam wee auru üles ei tõuse, waid ainult soojust, tuleb lava mullaga täita; aga enne kui seda tehtakse, säetakse raam nii, et selle tagumine äär ühe käämbli kõrgemal on, kui esimene äär. Aknad peawad siis seda wõrd lāngus olema, et weši nende päält hõlpsasti ära jookseb, ja nüüd täidetakse lava 7—8 tolli pakksuse mulla korraga.

Lawasse kõige sündsamat mulda saadakse selwüüsil, nagu § 4 seletatakse. Hääd lawamulda wõib ka nii walmistada, et $\frac{1}{3}$ lehemulda, $\frac{1}{3}$ turbamulda ja $\frac{1}{3}$ wanast lawast wõe-

tud hobuse sõnnikut segamine segataks kaks korda suwes kahe ehk kolme aasta jooksul. See muld walmistatakse sügisel, pannakse katuse alla ja peidetakse õlgedega, lehtedega ehk saepuruga finni, nii et see mitte ära ei külmetaks.

§ 35. Mõlja ehk wiie päewa jooksul on maa harilijelt kõige soojem, mida kõige paremine kääga wõib tunda. Selkorral tuleb muld kaks kuni kolm korda ümber kaewada ja raudrehaga peenikeseks teha. Seda tööd tehes tuleb ette wadata, et muld mitte liig ära ei peaseks jahtuma. Wiimaks rehitsetagu pind harilise puurehaga puhtaks ja filedaks. Wiimaks tasutatakse muld selkombel, et selle alumine äär niisama kõrgele tuleb, kui ülemine, sest kui mulla pind niisama langes oleks, kui aknad on, siis wajuks juurem osa wett ette äärde, kui tagumist äärt kastetakse. Nüüd külwatakse seemned. Et era seemneseltsid üksteisest ära lahutada saaks, tõmmatakse walget õliwäri fileda männapuu tifu pääle, kirjutatakse sellele taimede nimi pliiatsiga pääle ja pistetakse siis mulla sisse. Wiimaks mullatakse seemned nii, et neile peenikesest mulda pääle sõelutakse, ja sellejärel litsutakse muld sõkkumise lauaga (pilt nr. 21) ehk muu lauaga finni. Seeme tuleb nii sügawale maa sisse panna, et see täielikult mullaga peidetud on.

§ 36. Kui muld pinnast kuiw näitab olema, tuleb seda peenikesel sõela läbi, mis kannu toru otsa on pandud, kasta. Seda tuleb ettewaatlikult toimetada, nii et muld mitte selleläbi liig ära ei saaks uhutud. Kastmise wesi peab leige, otsekui alles lüpssetupiim, olema.

§ 37. Kui taimed tõustes liig paksum on, tuleb neid harwendada, nii et need kasvamise ajal ühe teise ette ei jääks. Kapsa taimedel peab üks toll wahet olema. Kui taimed nii suurteks kasvawad, et need enam akende all ei mahu olema, peab raami üles tõstma ja selle alla kiwid panema.

§ 38. Kui õhk kaunis soe on, tuleb lawasse puhast õhku laste. Selleks tarwitatakse pügaliist küllu, (pilt nr. 30) mis akente äärte alla pannakse. Kui tuul lõuna poolt puhub, siis tõstetagu seda akna äärt, mis [redacted] pool on, s. o., et ialgi tuule pool külles Pilt nr. 30.

olewat akna äärt ei tohi üles tõsta. Kui kõik seemned taimetele on tõusnud, tuleb lawasse rohkesti puhast õhku laske, ja kui ilm ilus on, võetagu aknad koguni ära, nii et suur soojus taimesid mitte üle liig kiiresti kasvama ei ajaks.

§ 39. Kui kõigitaimesid sügisel maast üles võetakse, tuleb seks kuiw ilm walida. Mitmeid juurkaswusid, nagu kaalisid, palsternaid, porgandid j. n. e. võidakse liiwa ehk kuiwa mulla sees, jahedas keldris ehk koopas ületalwe hoida. Kui liiw kuiw on ja koobas niisamuti, peab porgandite, peterelli ja palsternate naadid ära lõikama, misläbi nende idanemine takistatud saaks; aga kui nii ei tehta, mädaneksiwad juured warsti ära.

Mednikul ja tõelisel põllumehel tuleb juurkaswusid üsna teisel wiisil alal hoida, kui üksikul perekonnal. Wiimastel aastadel on porgandid, naerid, kaalisid j. m. j. suuremal määral loomade toiduks hakatud kasvutama, aga nende kasvatusel laiali lagunemisele suureks takistuseks on mitmes kohas sündsate ja tarwiliste suurte keldrite puudus olnud, aga ka see, et mitte teatud ei ole, kudas juurkaswusid väljas ilma keldrita ületalwe hoida tuleb. Mednikudega ei ole lugu selles asjas palju parem: mitmetel nendest ei ole tarwilisi suuri keldreid, mida nende mitmesuguste taimede alal hoidmiseks tarwitada võidakse, mida talwel ehk järgmisel kewadel müüa tahetakse. Sellepärast on uute abinõude katsumine sunduslik olnud, ja mitmete enam ehk vähem kordalainud katsete järele on wiimaks, nagu näha, kõige sündsam leitud.

Aga sellel asjal on ka teinegi külg, mis siin nimetatud saagu: üsna kindel on, et see aeg kangel ei ole, mil meie maal uut ja kasulikumat põllutöö haru, mida aia asjanduseks tähendame, seemne harimist hakatakse edendada. Suurem osa haritawatest taimedest on kaheaastased; neid tuleb sellepärast sündsal wiisil ületalwe pidada, nii et neid kewadel välja õitsema ja seemneid kasvutama võiks istutada.

Sgauks teab seda, et see väga tähtjas on, et kõik taimed, mida toorelt tarwitatakse, wärskelt ületalwe saadakse pidada, ja weel nii hõlpsasti, kui wähegi võimalik. See elu-

tarkus, mida siin raamatukeses selle kohta avaldatakse, on suuremalt jaolt Kristiania lähedusest saadud, aga väga hästi kõlbab see ka meie maale. Nendes kohtades, kus kliima teistsugune on, võib arukas inimene siin antud juhatusete järele hõlpsasti aru saada, kuidas nendega sündlikum ümber käia on.

Kui kõõgi taimesid väljas mõeldakse alal hoida, tuleb liiwane, paras pehme maa koht, kus pinna wett ega põhja haput ei ole, walida. Selles raamatukeses nimetatakse hiljem, kui igast era kõõgitaimest jutt tuleb, mil wiisil ühte ehk teist taimet sündsam üle talwe pidada on.



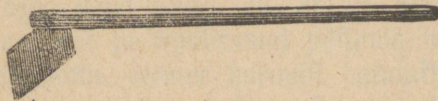


Teine jagu.

1. Kapsa taimed.

§ 40. Pääkapsast (*Brassica oleracea capitata depressa*) võib igas seefuguses kohas kasvatada, kus oder walmis saab. See õnnestab kõige paremine sawisegases mullamaas, mis samal aastal tublisti on rammutatud*) j. o. et sõnnik sinna läinud sügisel on pandud (waata § 21). Seemned sünnivad 6—7 nädalat enne lawasse külida, kui taimesid istutatakse. Kui lawa ei ole asutatud, siis võib ka seemneid hiljemalt, kui soemaks läheb, peenra päale külida, kuhu päike päale pais- tab ja mõne puu ehk aia läbi külma põhja tuule eest warja- tud on.

Ühe akna alla külwatakse 1 lood seemneid ja sellest saa- dakse umbes 1500 taimet. Seeme idaneb harilikult kuue päewa sees, kui maa soojus lawas 8—10° R. on. Taimed peawad lawas ühe teise ligidal olema (§ 37) ja kui need tarbeks juured on, istutatakse need peenarte päale (§§ 7. 25 ja 26) kolm(ritta 4 ehk 5 kortelit**) ühest teisest. Suwe jooksul mullatakse neid jaks otstarbeks walmistatud kabluga (pilt 31).



Pilt nr. 31.

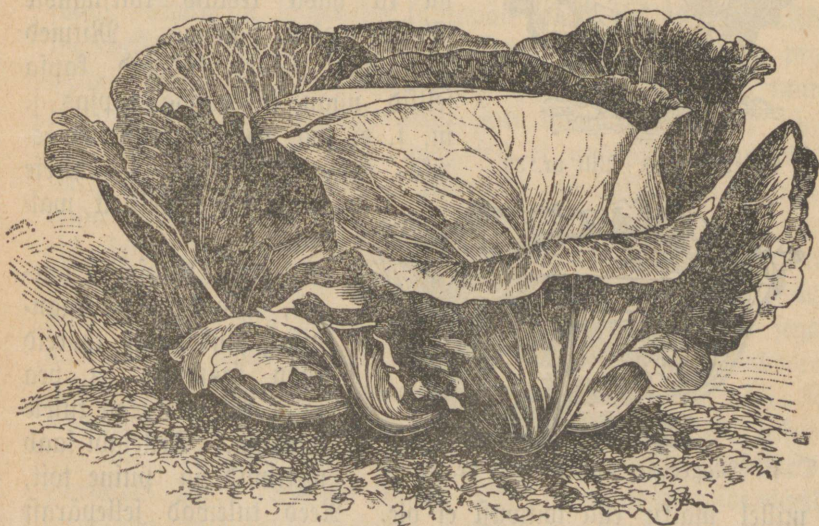
Pääkapsa kaswamist võib jelleläbi palju edendada, kui selle juurte ümbert sü- gawalt maa pehmeks te- hakse. Kui kapsa ussifid

*) Edaspidi, kui iga era taimet kaswatamise üfifikult kõne alla wõtame, nimetame, kui palju ehk wähe see ehk teine taim sõnnikut tarwitab. Nimetame siin ka, et ruumipunduse pärast edaspidi see järgmisel wiisil jeketatakse: aasta, mil maad rammutatakse, nimetatakse „esimeseks aastaks,“ jelle järgmist aastat iteldakse „teiseks aastaks,“ ja wiimast aastat, enne ringi ümber saamist, „kol- mandaks aastaks.“ Seda tuleb pärast poole hästi meeles pidada.

**) Kortel on 1/4 küünart.

ilmub, peab neid ära noffima, mis töö siis lastele iseäranis sünnis on. Parem on kewadist suid wahete wahel lehtede alumist poolt waadata ja säält munad ära häwitada, milledest kapsausfid sünniwad. Need on enamiste ühes wäikeses hunikus ehk kagaras, ka tigufid, kui neid näha on, tuleb kapsa lehtede päält ära häwitada. Tigude eemale hoidmiseks tuleb kapsa peenardele lupja ehk linaluid riputada.

§ 41. Kapsas kaswab ja kosub kõige paremine sügisel, sellepärast ei pea seda liig wara ära lõikama. Talweks pannakse kapsad kuhugile jahedasse ja kuiva keldrisse kontsu



Braunschweigi kapsas. Pilt nr. 31.

pidi lakke rippuma. Pikemad kontsjud ja wälimised lehed tarwitatakse karja toiduks. Aga niikaua kui kapsas kaswab, ei tohi lehti lõigata ehk murda, sest et selleläbi kapsa kaswamine takistatud saaks. Häa kapsa pää peab kõwa ja ümar-gune, lehed peenikesed ja tõmmu joonelised ning wärwi poolest waltjad rohilised olema. Kui pää keskelt lõhki lõigatakse, peab see wärste hääga ja plink olema.

Kõige paremad warajased pääkapsa seltsid on: Kuulus Enkhuizeni kapsas, wäike Erfurti warane kapsas.

Terawa päaline Stampes on väga soovitaw warajane sort. Sügise kapsasteks on Braunschweigi (pilt 31), Lübecki (pilt 32) ja Magdeburi kapsad (pilt nr. 33) kõige paremad; aga Amager kapsas seisab kõige paremine üle talwe. (Lamadeft waata § 28).

Meil, Eesti ja Liivimaal, on kõige paremad oma kodus kaswatatud kapsa seemned tarwitada, sest et siin aastate jooksul iseäralik hää kapsa tõug on kasunud, mis meie kliimale iseäranis kohane on; see walmib wara ja on ka hästi kestaw kõiksuguste tõbede wastu panema. Mitmed wäljamaal hääks kiidetud kapsa seltjid, nagu suhkrupää kapsas j. m. s. ei saa, ehk neid küll warasteks nimetatakse, meie lühikese juwe sees täieliselt walmis.



Lübecki kapsas. Pilt nr. 32.



Magdeburi kapsas. Pilt nr. 33.

42. Kapsaid, naerid, kaalifi, porgandisi ja kõiki muid tooreid rohu kaswusid, ei pea ialgi külma weega tulele panema. Selleläbi saab wettinud ja puine toit, millel maiku ega toitwust ei ole. Need tulewad sellepärast alles siis patta panna, kui wesi juba keeb. Sel korral hoitwad nemad oma hää maigu alal ja keewad pehmeks. Kui kapsaid ja muid seesuguseid taimi, mis rohilised on, terwelt ehk tükkideks lõigatult keedetakse, tuleb neid enne pisut aega kuuma wee sees hautada ehk järsku keeta; aga see wesi kallatagu ära ja selle asemele pandagu uus wesi, kus juured pehmeks keedetakse. Seda tehtakse sellel otstarbel, et selleläbi lehtedest ehk juurtest kõik mörudad, wihad ja paha haijulised lõhnad hääwitatud saadakse. Põdurate inimeste seedimisele on need ained kohjulikud. Ainult mõned toiduained sisaldawad kõiki neid aineid, mida keha tarwitab. Kapsas on küllalt terwisline ja toitew söök, aga sellest puudub ka üks täht-

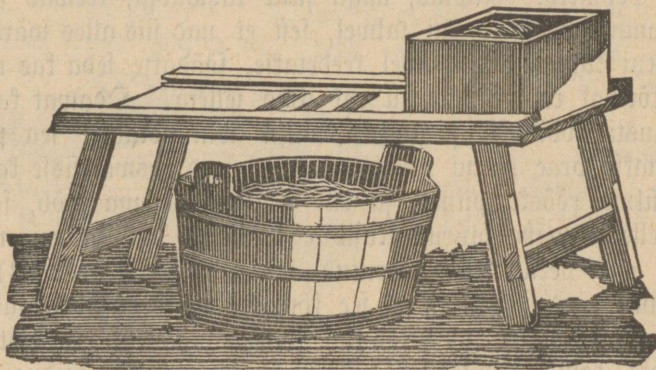
fat ainet, nimelt rasw ja sool. Seda puudust saab sel kombel ära häwitada, et kapsast raswa ja soolaga keedetakse ehk seda soolatud raswase liha, sea peki ehk raswase kala ja kartulitega süüakse. Sirlaste rahvuslik toit, mis alati hää ja toitew on, valmistatakse järgmisel wiisil: Kapsad ja kartulad keedetakse ühes, sinna pääle riputatakse soola ja peenikeseks hõõrutud pipart, ja kui selle kõrwal patta wähe raswa, raswast kala, liha, pekki ehk muud seesugust on panna, saab keedis seda maitsewam.

43. Kartulate asemel võib liha ja ka kalaga kapsaid süüa. Selkorral lõigatakse kapsapää kaheks ehk kolmeks tükiks, keedetakse esiteks ja pannakse siis keema wee ja soolaga prae panni pääle. Sügisel keeb kapsas harilikult $\frac{1}{2}$ —1 tunni jooksul pehmeks. Kapsas, nagu juur kaswudgi, keewad sügisel rutemine pehmeks kui talwel, sest et nad siis alles wärsked on. Kui kapsast sel kombel keedetakse, söödakse seda kas muu toidu kõrwal raswa kastega ehk ilma selleta. Odawat kastet ehk sausti võidakse järgmisel wiisil valmistada: sea pekki küpsetatakse prae panni pääl, wälja sulanud raswa sisse kallatakse külma rööska piima, ja kui see wähe keema lööb, segatakse sellesse wähe murulaukusi ehk sibulat, ehk ka, mis weel parem on, peenikeseks hõõrutud lille krassi (§ 113) ja sedasama wõrd jahu, nii et see kõrdi taoliseks paksuks läheb.

44. Kapsast tarwitatakse mitmesugusteks keedisteks. Hariliseks kapsa keediseks sünnib kõiki seesuguseid toiduaineid tarwitada, mis kapsa keedisele rammu annawad, ja mis soolatud ja toores on, aga mitte liig soolane ei ole. Kui muud ei ole, sünnib seks ka rammusat liha leent tarwitada. Kapsas puhastatagu ja raiutagu peenikeseks ning walatagu alles siis patta, kui juba liha pool keenud on. Selle keedise sekka sünnib wäga hästi tangu tarwitada.

45. Meie maal süüakse kapsast niihästi wärskelt (magedalt) kui ka hapult. Wiimast tarwitatakse sellegipäraft rohkem kui esimest. Kui rohkem soolast toitu ehk vähemalt seesuguseid toiduaineid tarwitatakse, mis oma toitwuse poolest halwad on, siis on hapukapsas iseäranis kasulik tarwitada, sest et tema wäga terwisline on ja iseäranis rehitsed ära

hoiab. Hapukapsas on siis sifemaal ja pikkadel merereisidel väga kasulik tarvitada. Seda walmistatakse järgmisel wiisil: lõwad kapsa pääd lõigatakse ehk hõoweltatakse kitsasteks ribadeks (pilt 34). Tünniku ehk püti põhi peidetakse kapsa lehtedega ja nende pääle pannakse peenikeseks lõigatud kapsaid ja pisut soola kordamisi, kuni pütt täis. Pääle pannakse lahtine kaan ja selle pääle kiwi ehk mõni muu raske asi. Astja lastakse paar nädalat kusagil soojas kohas seista, kus kapsad hapuks lähewad; kapsas saab siis meeldiwa hapu maigu. Kui see siis jahedasse kohta wiidakse, seisab see halwaks minemata kaua aega. Aga selle eest kantagu hoolt, et soolwesi alati üle kapsaste seisab. Päälmine lord hallitab küll hõlpsasti ära, aga kui see ära wõetakse on kapsad selle all ikka wärsked ja hääd.



Kapsa hõowel. Pilt nr. 34.

Ida-Soomes, iseäranis Wiiburi kubermangus, kus kaunis rohkesti kapsaid kaswatatakse, tarwitatakse neid järgmisel wiisil: odra tangud ja wesi keedetakse pajas ära, sellesse segatakse peenikeseks lõigatud toorest kapsast (suwel warem tarwitatakse ka kapsa alumisi rohilisi lehti), ja kui kapsad juba pehmeks hakkawad saama, walatakse sinna rööska piima pääle. See sugune toit on väga maitsew ja ühtlasi ka toitew. Sügisel, kui kapsad aiaft ära wiidakse, walitakse wäiksemad pead wälja, lõigatakse need keskelt pooleks ja pannakse siis palawaks kõetud leiwa ahju. Ahju suu pannakse hästi kinni. Kui kapsad ühe öö ja päewa ahjus on olnud, on nad küpsenud ja magusa

maigu saanud. Nüüd pannakse need püti sisse talve jaoks soola, mida talvel samal viisil tarvitatakse, kui soola kala ehk räime. Sel viisil valmistatud kapsaid nimetatakse, „rosseloks“ ja kiidetakse hääks maiuse roaks. Meie maal keedetakse hapu kapsaid enamiste looma lihaga, millega ka see väga häa maitseb.

46. Siis kui soolwesi kapsaste seest hästi välja pigistatakse, walatakse, selle pääle keewa wett, ja kui see natukene aega selles lignenemud on, kurnatakse see läbi sõela. Kui nendest weel paremine mõrudat maiku ära tahetakse häwitada, võib kapsast selles wees keeta, ja alles siis supi sisse panna, kui juba pehmed on. Hapu kapsast võib niisama suppi keeta, kui magedatest kapsastest.

47. Pääkapsa üles wõtmist jäetagu sügisel nii hiljaks, kui wähegi wõimalik. Üles wõttes murtagu wälimised lehed ära ja kand löigatagu 2—3 talli pikkuseks. Kõwad ja pehmed ehk kolletama löönud pääd tulewad ühest teisest ära lahutada. See tuleb ettevaatlikult teha, nii et pääd mitte ühe teisega kokku ei saaks löödud. Kõwad pääd pannakse nii hunikusse, et selles pääd alaspidi ja kannad ülespidi tulewad. Hunik ei pea üle 7—8 jala lai ega üle 4 jala kõrge olema. Hunik tuleb päält kapsa lehtedega tinni peita, sest et selle läbi wesi kapsa päåde wahele ei pease minema, mis jääb mädanikku sünnitaks. Hunik lastagu üks nädal aega, kui ilm wähegi lubab, liigutamata olla. Hunik võib ka nii kaua paigal olla, kui kõwad öösised külmad tulewad. Kuiwa kohta kaewetagu tasase põhjaga $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ küünart sügaw, 2—2 $\frac{1}{2}$ küünart lai ja 10—12 küünart pikk auk. Selle põhi peidetagu õlgedega ehk weel parem laudadega. Kapsa pääd pandagu korra kaupa kõrwu, ja nii et kannad ülespidi tulewad. Kui hunik walmis on, peab see keskelt kõrgem ja äärtest katuse wiiji madalam olema. Huniku ümber umbes küünra maa pääle, kaewetakse umbes 10—12 tolli sügawune kraaw, mida mööda wesi ära juhitakse. Hunik peidetakse nüüd hõõwli laastudega. Peitmist toimetatakse selle järele, mis sugused ilmad on; kõwa külмага peab hõõwli laastude kord vähemalt poole küünra paksune olema. Laastudele võib weel poole

küünra paksufelt lehti pääle panna, ja kui see ka ei näita mõjuvat, tulewad weel kõige pääle lauad panna. Siin antud juhatusse järele võib ka kapsaid harilises taimelamas üle talwe pidada.

Pehmetest ehk walmistamata päädest ei lähe niiskus wälja, nagu kõwadest päädest. Kui kontsud ära on lõigatud, pannakse pääd enne nimetatud wiisil hunikusse, aga kordade wahel pannakse niisket mulda, nii et pääd mitte ühe teisesse kinni ei puutu. Sunik peidetakse hõõwli laastudega, ja kui tarwis on, ka wiimaks lehtedega. Selkombel seisawad pehmed pääd kauem aega toored. Mõnikord juhtub, et nad selles olekus kasvama hakkawad, aga see ei ole kahjulik. Aga kui kõwad pääd hunikus kasvama hakkawad, lõhkewad nemad ehk poetawad lehed ära.

Kui talwel hunikust juurkaswusid ehk kapsaid tahetakse wõtta, tehtagu seda ilusa ilmaga keskpäewa ajal. Sunik awatagu lõuna poolt otsast, ja kui sellest tarwiline jagu ära on wõetud, tuleb hunik nii hästi kinni peita, kui wähegi võimalik.

Kui kapsast keldris üle talwe tahetakse hoida, ei tohi seda enne keldrisse panna, kui see kaunis kuit on, ja keller peetagu niikana lahti, kui see külma tulemise pärast võimalik on. Pehmed pääd ei seisa keldris hästi alal. Kõwadest päädest lõigatagu konts pääst saadik ära; päälmised lehed tulewad ka osalt ära lõigata, ja kapsas pandagu siis, konts üles pidi, keldrisse puude pääle hunikusse. Sunik ei tohi üle 2—3 jala kõrge olla, kapsa päid ei tohi ialgi lakke ripuma panna. Kus kapsast wähemal määral üle talwe hoitakse, sääl puhastatagu pääd selle wiisi pääl, nagu enne sai seletatud ja laotagu siis, konts ülespidi, madalate riulite pääle, mis peenikestest puudest on tehtud.

48. Punast kapsast (*B. ol. capitata rubra*) haritakse samal wiisil, kui pääkapsast. Paremad seltsid on Weripunane Hollandi ja warane weripunane Erfurti kapsas. See ei seisa nii hästi üle talwe, kui pääkapsas, ei kannata ka kokku puutumisi ja lehed warisewad sellest hõlpsasti. Üle talwe hunikus pidamine on väga kahlane. Kui seda kapsast harilifesti wähemal määral kaswatatakse, on seda kõige parem

jahedas ja puhtas keldris lattidest riuli pääl, nagu pääkapsastest üteldi, alal hoida.

49. Sawoija- ehk wirsing kapsast (*Brassica oleracea capitata bullata*) haritakse samal wiisil, kui pääkapsast. Sawasse ühe akna alla külwatakse 1 lood seemneid ja sellest saadakse umbes 1000 taimet. Noored taimed on peaaegu pääkapsa taimede nägu, ja seeme tarwitab ka niisama pika aja oma idanemiseks. Seda kapsa seltsi tarwitatakse kui lõpupoolet ja sügisel, otse niisama, kui pääkapsast; aga see läheb talwel hõlpsasti halvaks.



Pilt nr. 35. Wirsing- ehk sawoijakapsas.

Nää wirsingi kapsa selts on Winnigstädter. Kõige parem warastest wirsingi kapsa seltsidest on Groot's Favorit (Groot's Liebling) ja kõige parem hilistest on De Bertus (pilt 35) Sawoija kapsast hoitakse samal wiisil alal kui pääkapsast.

§ 50. Lehtkapsast (*B. ol. acephala*) haritakse samal wiisil, kui esimesi seltsisid, aga wäga hästi sünnib ka seemneid kobe kahte ritta peenra pääle külwata ja siis taimi pärast nii harwendada, et $\frac{1}{2}$ küünra kaugusele ühest teisest tulewad. Võib ka nii teha, et lehtkapsa (pilt 36) seemned peenra pääle külwatakse ja taimed pärast teise peenra pääle istutatakse, kus waraseid suhtru herneid ehk waraseid kartulid ehk ka midagi muud selle sarnast on kaswatatud. Sel korral tuleb kapsaid wahete wahel wirtsa weega kasta.



Pilt nr. 36. Lehtkapsas.

Kõige parem selts on madal Edinburgi sinikapsas.

Leht kapsas võib harilikult üle talwe wäljas seista. Aga niisugustes kohtades, kus kliima wäga heitlik on,

kõige parem, et kapsad sügisel kuhugile varjulisesse kohta hunikusse kogutakse ja päält lehtedega, oksadega ehk õlgedega kinni peidetakse. (Mõni lehtkapsa selts seisab väga hästi ületalve, ja läheb selle läbi veel maitsewamaksigi, aga siis peab ka hunik talve läbi lume all seisma).

Leht kapsas lõigatakse peenikeseks ja keedetakse toore ehk soolase lihaga samal wiisil, kui pea kapsast (§ 44).



Roosi kapsas. Pilt nr. 37.

§ 51. Roosi kapsast (B. ol. bullata gemmifera) haritakse samawiisil, kui enne nimetatud kapsa seltsil, ja istutatakse 3—4 korteli pääle ühest teisest. Suwel mullatakse roosi kapsast ja kastetakse sõnniku weega. Septembri kuus kasvab roosikapsa warde külge väikesed lehe nuppid (roosid) (pilt 37), ja kui neid talwel soolatud wõiga keedetult süüakse, on need iseäralised häämaitselised. Kui kapsa pää septembri alustusel warre otsast ära lõigatakse, kosuwad lehe nupud paremine. Roosi kapsas on niisama



Lillekapsas. Pilt nr. 38.

kõwa külma wastu panema, kui leht kapsas; sellepärast tulebgi roosikapsaga sügisel niisama ümber käia, kui lehtkapsaga. Wõib ka kapsast lehed ära laasida ja need jahedasse keldrisse hunikusse panna.

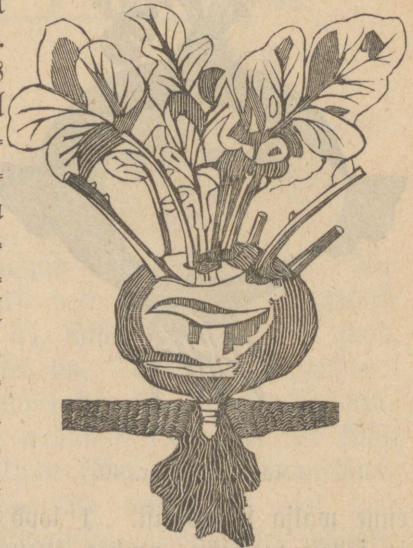
§ 52. Lillekapsas (B. ol. botrytis cauliflora) (pilt 38) wõib igal pool harida, kus oder walmis saab. Esimesel aastal samasuguses

maas, kus pääkapsast kaswatatakse. Kui lillekapsast suwel wara tahetakse saada, tulewad seemned wara maha külida ja taimed teise lawasse, kus aknaid ei ole, istutada ja nii, et igale taimele toll wahet jääb. Oma tarwituseks külwa-

takse $\frac{3}{4}$ loodi seemneid ühe akna alla lawasse, 6—7 nädalat enne wälja istutamist. Seeme idaneb samal ajal, kui pääkapsa seeme. Nendest saadakse 1,200 hääd taime, mis siis samal wiisil istutatakse ja hoitakse, kui pääkapsa taimesid. Kui lill, see on säberik osa ehk pää mis toore juustu ehk paksu piima moeline wälja näeb, kaunis suureks on kaswanud, siis painutatakse ehk koolutatakse suuremad lehed selle pääle nii kokku, et pää warjatud saab, ja seotakse raguski niinega ümbert kinni. Lill tuleb siis palju walgem, pehmem ja parema maitseline. Kui see üsna walge on ja sellest mitte rohilisi lehti läbi kaswanud ei ole, on see hääd. Selle järele ka seda hinnataksegi, mitte suuruse ega wäiksuse järele. Kõige parem on Erfurti härja põlwe Haage lillekapsas. Noored taimed on koguni muude kapsa taimedega ühte nägu.

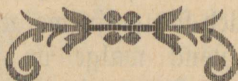
Sügisel wõetakse lillekapsas juurtega üles ja lõigatakse närtsinud ehk wigased lehed ära. Siis istutakse pääd ühe teise ligidale keldri pörmandale mulla sisse. Kui keller pime on, seisab kapsas harilikult paremine alal. Kui lill sügisel Saksamaa pähkile suurune on, kasvab see keldris harilikult selle wõrra, et see jõuluks ehk kohe jõulu järele süüa kõlbab.

§ 53. Poolkapsas (B. ol. caulo-rapa) Esimisel ehk teisel aastal ja samasuguses maas, kui pääkapsas. Seemned külwatakse samal ajal ja samal wiisil lawasse kui pääkapsa seemned, ja taimed istutatakse peenrasse nelja ritta, pool küünart ühest teisest eemale. Seemneid sünnib ka kohe peenra pääle külwata, niisama kui lehtkapsa seemneid. Nelja rea lise peenra pääle tarwitatakse $\frac{3}{4}$ —1 loodi seemneid. Poolkapsas jääb siis pisemaks, aga ei ole nii puine, kui taimedest



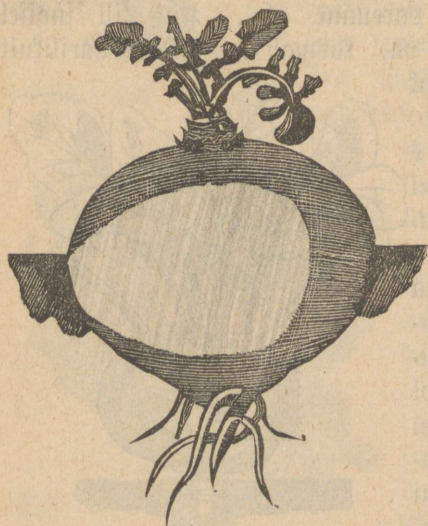
Pool kapsas ehk Kolrabi. Bild nr. 39

kasvatatud. Taimed näitavad esiotsa kui kaali taim olewat. Kuiwa ajaga kastetakse poolkapsast sagedasti, muidu kasvab see liig puine. Seda ei tohi mullata. Seda kooritakse ja keedetakse niisama kui pääkapsast, nad tarvitatakse samal wiisil kui pääkapsast, liha- ehk kala keediseks. See seisab kuiwas keldris, kus seda poolest saadik maa sisse tuleb panna, wäga hästi üle talwe.



2. Juurkaswud.

§ 54. Kaal, *B. napus rapifera*. Esimisel ehk teisel aastal ja samasuguses maas kui pää kapsas. Kaali



Kaal. Pilt nr. 40.

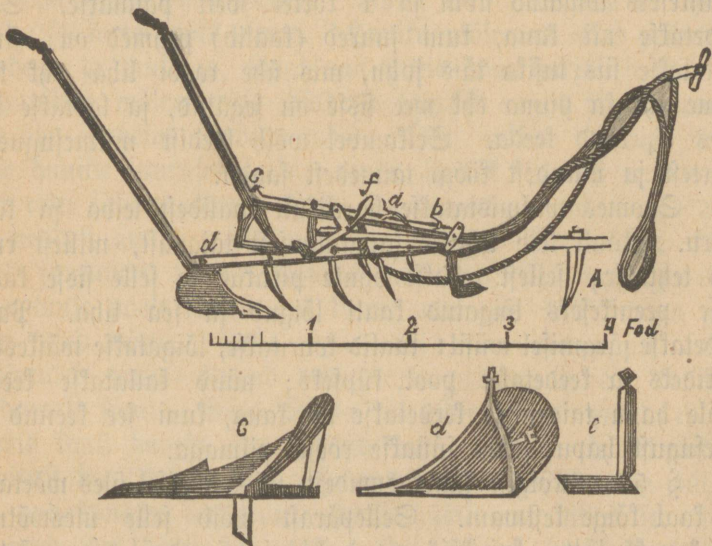
külvatakse ja haritakse samal wiisil, kui enne nimetatuid, ja tarwitatakse ka niisama palju seemneid peenra päale. Kaali taimesid tuleb nii istutada, et taimede wahele umbes 15—18 tolli wahet jääb. Kui need tihedamalt istutakse, hakkawad need öitsema. Päljude katsete läbi on selgusele saadud, et siis, kui kaali taimedel istutamise ajal terawa nuuga neljas osa juurt ära lõigatakse, suuremaid ja raske- maid kaalisid saadakse. Kui seeme lawasse külvatakse, külwatagu seda 6—7 nädalat

enne wälja istutamist. 1 lood seemneid tarwitatakse akna alla ja sellest saadakse umbes 2000 taimet. Taheda ja puhta õhuga keldris seisab kaal järgmise aasta juuni kuuni. Et kaal

wäikse maa päält rohke saagi terwislist ja toitwat toiduainet annab ning külmemasgi kliimas korda läheb, sellepärast on selle kasvatamine iseäranis soowitaw.

Umbrohu kakkumise ja maa pehmendamise jaoks, tarwitatakse, kaalide, naeriste ehk porgandite harimise juures põllu pääl hää järeldusega Schübeleri kakkumise äket (pilt 41)

Kõige parem on seda üleni rauast teha. Üks mees weab seda eest ja teine juhhib järelt. Kui umbrohtu tahetakse kakkuda, kruwitakse tagumisteks kaks õige winkli moodi paenu-
tatud nuga (e), mis eespoolt terawad on. Need lõikawad



Pilt nr. 41.

umbrohu juured katki, mida pulgad lahti on rebinud. Kui jälle mullata tahetakse, kruwitakse need lahti ja nende asemele kinnitatakse 2 adra hõlma (c, d), millel ka wäikesed nuad, juurte katki lõikamise jaoks külles on. Eespool on mõlemil pool 2 konksu (a b). Kui tahetakse, et pulgad sügawale maa sisse lähewad, kinnitatakse wedamise köied konksude külge (a a), aga kui mitte, siis konksude külge (b b). A on kõwer pulk ja f tellimise riist, millega äke muldamise ajal koos hoitakse. Kui seda äket kakkumiseks tarwitatakse, peetakse tellimise riist lahti.

§ 55. Kaal peab kestmine suur, jäme, lühikene, pude ja kõva aga mitte puine olema. Koor peab puhas, sisu wesine, toorelt selge magusa maiguga ja hää haisuga olema. Suurt kooritakse, lõigatakse tükkideks ja keedetakse samuti kui kapsast (§ 44). Keedetult võib juurt ka pudruks pigistada, millesse pisut soola, piima ja võid ehk raswa segatakse. See on siis parema maitfeline.

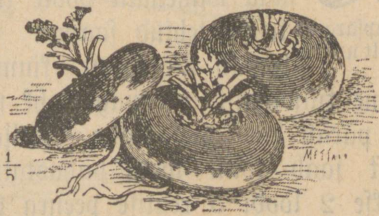
§ 56. Kaali keedist walmistatakse järgmisel wiisil: Umbes 5 naela kooritud ja peenikeseks lõigatud kaalifid pannakse 3—4 lusika täie wõi ehk raswaga patta, kuhu pärast weel 1 peenikeseks lõigatud sibul ja 1 kortel wett pannakse. Seda keedetakse nii kaua, kuni juured (kaalid) pehmed on; sinna walatakse siis lusika täis jahu, mis ühe toobi liha- ehk kala leeme ehk ka piima ehk wee sisse on segatud, ja lastakse kõik ühes $\frac{1}{4}$ tund keeda. Selkombel võib keedist mitmesugustest juurtest ja muudest köögi taimedest saada.

Soomes walmistatakse harilikult kaalidest leiba ja kaali putru. Kaali leib tehakse samasugusest taignast, millest rukki leib tehtakse; sellest tehakse õhuke pirakas ja selle sisse kääritakse peenikeseks lõigatud kaali lõigud ja sea liha. Putru keedetakse järgmisel wiisil: kaalid kooritakse, lõigatakse väikesteks tükkideks ja keedetakse pool küpsaks; nüüd kallatakse keedise pääle hapu taigen ja keedetakse nii kaua, kuni see keenud on. Seesugust hapu putru süüakse rõõsa piimaga.

§ 57. Kõigist juurkastwudest, mida sügisel üles wõetakse, on kaal kõige kestwam. Sellepärast võib selle üleswõtmist nii kauaks jätta, kui kõik muud köögi taimed üles on wõetud. Kui kaalifi wäljas üle talwe tahetakse hoida, siis walitagu selleks hästi kuiv koht. Põhi peidetagu wiie jala laiusest aia puudega niisama kui pääkapsastele, ja nii laiast kui tarwis tuleb. Nende pääle pannakse kaalid, milledel enne juured ja lehed ära lõigatakse ning siis nii hunikusse seatakse, et hunik keskelt kõrgem ja ärdest madalam saab. Seda võib nii kõrgeks teha, kui laius lubab. Sel moel võib hõlpsasti $2\frac{1}{2}$ tündrit kaalifid kuhugile jala suurusesse ruumi ära mahutada. Kui see on tehtud, peidetakse hunik alt ülespidi 3—4 tolli pakfufe rukki üle korraga. Selle järel kaewetakse hunikust ühe

küünra kaugusele auk ehk kraaw, millest muld tasaselt ühe korteli paksuselt ja maast ühe küünra kõrguselt huniku pääle pannakse. Huniku harja pääle pannakse kats pikuti kokku naelutatud lauda. Lauad peawad kumbagilt huniku otsast paari jala pikkuselt üle ulatama. Need tulewad nii seadida, et nende alt õhu tõmbus wabalt käima pääseb. Teine poole hunikut jääditagu pikad rukkii õled niimoodi, et nende otsad katuse moel üle huniku ulatawad. Siis pillutagu ka selle pääle paks mulla kord, nii et õled paigal seisakiwad. Nüüd koolutatakse õled harja pääle ja peidetakse mullaga samal wiisil, kui kogu hunik on peidetud. Mulla kord peab siis ka harja pääl üks kortel paks olema. Huniku mõlemad otsad peidetagu õlgedega ja mullaga, siisgi aga mitte üsna harjast saadik, sest et hunikute mõlematesse otsadesse lahtised augud jätta tulewad, kust õhu wahetus sündida wõib. Õhu aukude suurus seaditakse huniku suuruse järele; nende harilik suurus on 6—12 tolli risti läbi mõõtes. Need augud peetagu nii kaua lahti, kui nendest auru wälja näha tse tulewat. Kui kõwa külm tuleb ja suured tuuled puhuma hakkawad, siis topitagu õlgedega tuule poolt küllest auk kinni, mis aga hää ilmaga jälle lahti tuleb wõtta. Selle järele, kui mõlemist august auru wäljatulek täitsa lõpnud on, topitagu augud õle topisega jäädawalt kinni. Enne jõulu üleüldse meie maal ei ole tarwis kaali huniku õhu aukusid kinni toppidagi, sest et niikaua hunikust harilikult auru wälja tuleb. Kui hunik täitsa walmis on, puhastatagu ümberolew kraaw hästi ära, nii et see sinna kogunud wee hästi ära wiib. Kui talwel hunikust kaalisid tahetakse wõtta, siis toimetatagu seda selkombel, kui sellest siin on kõneldud.

§ 58. Naeris. *B. rapa rapifera*. (Pilt 41.) Katsete läbi on otsusele jõutud, et naerid nii kaugel põhjamaal kaswatada wõib, kus odrad enam walmis ei saa. Warasemad naeriseltid on walge Hollandi ja kollane kewade naeris.



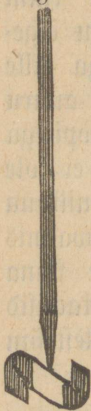
Naerid. Pilt nr. 41.

Õfimisel ehk teisel aastal. Sündsam maa selts on liiva-segane mulla maa. Seeme külwatakse peenra pääle 3, 4 ehk 6 ritta, nimelt selle järele kui suureks need kasvavad. Kolme rialise peenra pääle tarwitatakse $\frac{3}{4}$ loodi ja 6 realise pääle $1\frac{1}{2}$ loodi seemneid. Kui seeme külwatud on, laotatakse mädanenud saepuru peenra pääle ja kastetakse seda sõnniku weega. Sel kombel võib maakirpude kahju taimedest ära hoida. Taimed on kapsa taimede nägu. Kui taimed suuremaks on kasvanud, tulewad need puhastada ja harwendada, nii et need ühest teisest umbes paolteist kortlit eemale tulewad. Nidade laiust ja naariste wahel ruumi tuleb naari feltji järele seadida. Naerid ei mullata. Sügisel tulewad need enne kõwasid öö külmasid üles wõtta.

§ 59. Naeris ei püsi toorelt kauemine, kui januari ehk kuuinla kuuni. Praegusel ajal haritakse muus maailmas kaalisid ja naerid väga hää järeldusega põllu pääl looma toiduks; juured, iseäranis seks otstarbeks haritud naerid nimetatakse Inglis keele järele „Turnipsiks.“ Looma toiduks tarwitawad naerid raiutakse seks otstarbeks walmistatud rauaga peenikeseks (pilt 42).

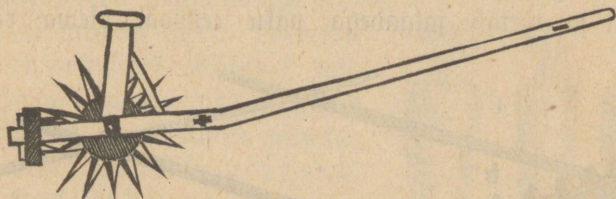
Naerid hoitakse ja tarwitatakse samal wiisil kui kaalisid. Kui neid aegsasti külwatakse, võib neid kartulite asemel mitmesuguste söökide sekka tarwitada. Mga naeristes on enam wett kui kaalides ja sellepärast on need ka vähem toitwad. Piimale annawad naerid paha maigu, kui neid rohkesti lehmile söödetakse.

§ 60. Porgand, (*Daucus carota*). Teisel ehk kolmandal aastal. Sügaw liiva segane mullamaa on kõige sündsam. Kui suuri juuri tahetakse, peab maa vähemalt poole kuuinra sügawuselt hästi peenikapsaraud. keseks tehtud saama. Seemned on karwased ja hak-
Pilt nr. 42. kawad üksteisesse kinni. Need tulewad sellepärast enne külwamist peo wahel ehk wäikese koti sees hästi hõõruda ja pärast hästi puhastada. Neljast loodist puhastamata seemnetest saab kolm loodi puhastatud seemneid, ja neid tarwitatakse 2 loodi 5 realise peenra pääle. Enne külwamist kaste-tagu read sõnniku weega. Kulu ja waew saab selleläbi

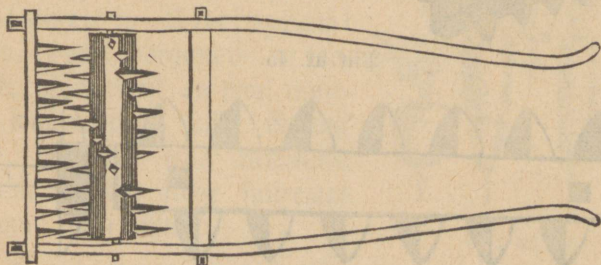


kindlasti maffetud, et seemned siis paremine idanewad ja juured lopsakamine kaswawad. Kastmine toimetatagu harilise kastmise kannuga ehk prittiga, millel sõel otsas on. Seeme idaneb alles kahe ehk kolme nädala pärast.

Seeme külwatakse 4 ehk 5 ritta (§ 23 ja 24), ja enne kui neid mullatakse, pannakse iga küünra pääle ritta üks kaera tera. Nagu üteldud, idaneb porgandi seeme alles kahe ehk kolme nädala pärast; et kaer kohe idaneb ja üles tõuseb, näitab kuhu porgandi seemned on külwatud, mis kitkumise korral iseäranis suureks kasuks on. Porgandeid võib ka wäga hästi sügisel külwata. Kalkumise kergendamiseks võib kewadel süia ja sinna ridade wahel talirukist külwata. Sügisel külwatud porgandid saawad aegsamine walmis, kui kewadel külwatud, ja need tulewad sellepärast sügisel aegsamine üles wõtta; muidu lähewad nad puiseks ja lõhkewad, iseäranis siis, kui sügisel rohkesti sadab. Kui porgandi taimed 2 ehk 3 tolli pikad on, tulewad need nii harwendada, et nende wahel vähemalt toll maad wahemaad jääb. Siljem ei ole muud teha, kui tarwitawal möödul kalkuda. Porgandisi sööb iga koduloom häämeelga, ja sellepärast haritakse neid niisamuti,



Bilt nr. 43.

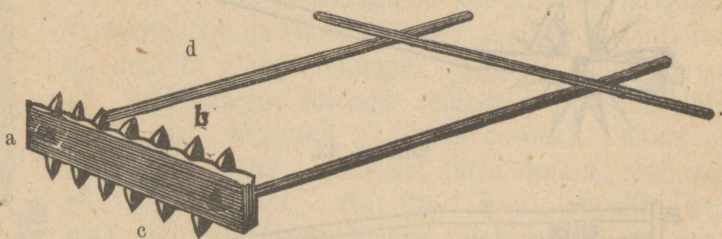


Bilt nr. 44.

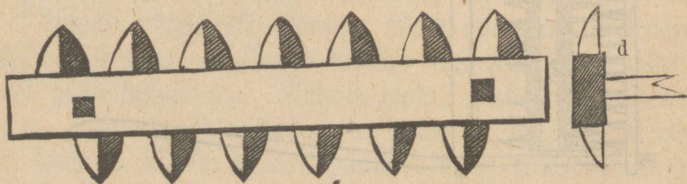
kui naerid ja kaaliõli looma toiduks; aga ka need tulewad enne tarvitamist peenikeseks raiuda.

Põrgandite kasvatamine, põllu pääl, on siis väga kasulik kui maa laad häa on. Aga selkorral oleks enne nimetatud külwanise wiis väga raske. Wahel walmistatakse põld selwiisil, et sellesse wäikesed waod aetakse ja nende pääle seemned külwatakse. Aga nendes kohtades kus kewadel wähe sadab, ei tule mitte nii teha, sest maa kuiwab selle läbi liig aegsasti ära, mis nimelt seda järeldab, et kõik seemned ei idane. Sellepärast on parem tasasele maale külwata.

Põllu pehmenamise jaoks tarwitakse harilikult trull-äket; aga see on väga kallis ja väga harwa ka meie kauplustest saada. Selle asemel võib, iseäranis wäiksemates taludes, pakk-äket tarwitada, mis ka palju odavam on. Pakk-äke tehakse $1\frac{1}{3}$ küünra pikkusest ja 9—10 tolli jämedusest pakust. Wiie keerulisesse ritta kinnitatakse 60 raudpulka sel wiisil, et igasse ritta 12 pulka tuleb, mis umbes 7 tolli pikad on. Taha otsa pannakse serwiti paks laud, mis aisad koos hoiab. Selle sisse lüüakse 12 samasugust pulka kui pakus sees on, ja need lüüakse nii, et need 2—3 tolli pakus pulkade wahel ulatawad. Mees, kes sellega äestab, istub äke kohta tehtud puki pääl ja toetab jalgadega pakus eespool olewa ristpuu



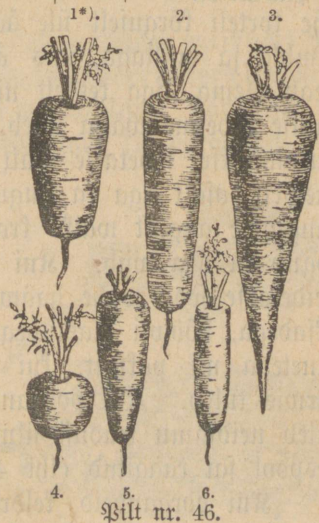
Bilt nr. 45.



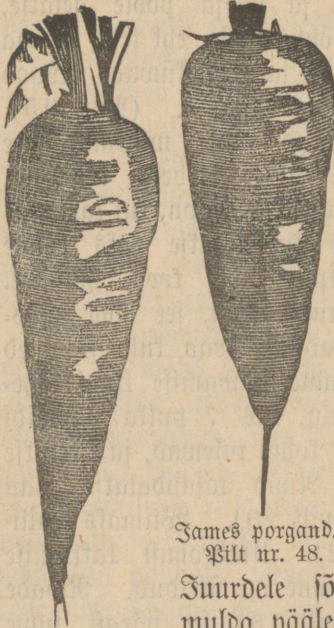
Bilt nr. 46.

päale. Põld, kus külwiwaod lõuna ja põhja poole aetakse, äestatagu wiimane kord hommikust õhtu poole, ehk teise sõnaga ütelda, ristipidi, nii et waod selgemine näha oleksiwad. Waod tehtagu seks otstarbeks walmistatud waolauaga. (Pilt 45). See on lai ja 2½ küünart pikk laud mille mõlema ääre külge puust hambad kinnitatakse, mis tarbeks tugewad, umbes 4 tolli pikad ja nii kaugel ühest teisest on, kui tarwitus nõuab. Laua kumbagi otsa külge kinnitatakse kaks kolme küünra pikkust puud (d), mis ristpuu abil koos hoitakse. Selle mõlemast otsast weab mees lauda edasi, see pool alaspidi, kus 6 pulka on, ja need teewad siis wao, kuhu seemned külwatakse. Kui wagusid päale seemne külwamise finni tahetakse ajada, pööretakse laua teine külg, kus 7 pulka alaspidi on, mis just endiste kabe wao wahel kohta tulewad, ja meetakse nüüd niisama, kui ennegi, edasi. Nüüd tasandatakse maa rehaga. Külwatakse külwiriistaga (pilt 20). Wiimaks trullitakse maa raske trulliga (pilt 22). Umbrohust kakkumise korral harwendatakse taimed, nagu enne on üteldud. Nidade wahed puhastatakse tee kühwliga (pilt 16) ja pärast suwe jooksul Schübeleri kakkumise ätega, kui seda saadawal on.

Hobused, keda porganditega söödetakse, ei tarwitse kaeru. Inimeste toiduks tarwitatakse iseäranis neid selfsiid, mis kõige parema maitseliselised on. Nendest on iseäranis nimetamise wäärt Nantesi porgand, lühike Hollandi porgand ja Pariisi porgand, ka pikk punane Braunschweigi, Altringhami ja Dawõidowi porgandid on soowitawad. Warastest on weel nimetamise wäärt pool pikk Serant porgand, mis kui teda rammusa maa päale tehakse, kõige suuremat ja paremat saaki annab.



*) 1. Hollandi porgand, 2. Nantesi p., 3. Braunschweigi p., 4. Pariisi p., 5. Frankfurti p., 6. Amsterdami porgand.



James porgand.

Bilt nr. 48.

Dawõidowi p.

Bilt nr. 47.

Suurdele sõelutakse tolli paksune kord kuiwa mulda pääle; selle pääle pannakse kord porgandeid. Nii tehakse, kuni koobas täis on ja veel ühe korteli kõrguselt üle äärte ulatab. Kogu hunik peidetakse sambla ja mullaga, mis äärte päält vähemalt korteli paksuselt peab olema, aga keskelt nii palju paksem, et kogu hunik lambi katuse moeline wälja näeb. Mulda, mis huniku peitmiseks tarwitatakse, wõetakse osalt sellest mullast, mis august wälja kaeweti, osalt aga ka augu ümbert, nii et wiimaks küünra kaugusele august wäike kraaw sünnib, mis wihmawee koku kogub ja ära wiib. Kni hunik paar tolli on külmetanud, peidetakse seda wähe haawal üle põhuga, kuiwa lehtega, kuuse oksadega, hõõwli laastudega, saepuruga ehk muude seesuguste ainetega nii paksult, kui talwe jooksul külma pärast seda tarwis tuleb. Kui porgandisi talwe jooksul hunikust wõetakse, tuleb neidsamu seadusi filmas pidada, mis kapsaste wõtmisest eespool sai räägitud (lhf 42).

Kui porgandeid keldris tahetakse alal hoida, pannakse nemad enne wälja hunikusse, mis nende eneste naatidega peidetakse. Kui need juba 10—12 päewa hunikus on seisnud,

Kui porgandisi wäljas üle talwe tahetakse pidada, siis walitagu seks liiwane maakoht, kus maa laadi poolest kerge (sawi maa ei tohi see uialgi olla) ja kuiw ning mitte wesi roostet ei sijalda. Sinna kaewatakse 1—1½ jalga sügaw, 4 jalga lai ja nii pikk auk, kui tarwis on. Pita augu keskele tehakse sala kraaw, mis selle wee kokku kogub ja ära wiib, mis huniku alla kogub. Kõik naadid ehk lehed keerutatakse juurte küllest ära, ja juured pannakse üheteise kõrwale keldrisse, mis juures ette- waatlik tuleb olla, et need mitte ühe teisega kõwasti kokku ei pörka.

on neist juba üleliigne niiskus ära lahtunud. Nüüd võib juba keldrisse salve panna; aga talve jooksul püüawad nemad närtsida ja kokku kuivada. Palju paremini seisawad nemad siis, kui neile saepuru ehk niisket mulda sekka segatakse. Kõige parem on neid pikuti keldri seinä ääre ritta laduda. Sellele tuleb wahete wahel wähe mulda sekka ehk kordade wahele panna. Niita ladudes tulewad wahel porganditel terawad ja wahel jälle jämedad otsad wasta seinä laduda, sest et alati ükspidi ladudes riit ülewal ei seisa. Üsna tõmmud juured ei taha niikaua seista, kui walfjad punased; ja kui juure süda jämedam on, seisab see paremine, kui peenikese süda-
mega juur.

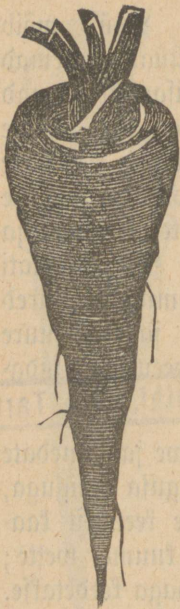
Exhibl. univ. Tart.

§ 61. Häa porgand on kestmine suur, terve ja jämedate juurte harudeta, kõwa aga mitte puine ega magusa maiguga, ilma mingi kibeda ehk möruda maiguta. Enne keetmist kaabitakse porgandid puhtaks, ja pannakse soolaga kuuma wette; aga need saawad siis maitsewamad, kui neid lihaga keedetakse. Seda võib ka toorelt süüa. Soolase ehk suitsutatud liha ja kalaga sünniwad need niisama süüa, kui kartulid.

§ 62. Petersellid, (*Petroselinum sativum*) Pals-ternat, (*i astinaca sativa*), Skorsoneerat, (*Scorzonera hispanica*) ja Kaera juuresid (*Trogopogon porrifolius*) haritakse teisel aastal samal wiisil ja samasuguses maas, kui porgandit. Siin nimetatud nelja juurkaswu, võib ka wäga hästi sügisel külwata, nagu porgandid, ja mis enne porganditest on öeldud, puutub ka neid kaswusid. Wiie realise peenra pääle tarwitatakse 1½ loodi peterselli, 2 loodi palsterna- ja 3½—6 loodi skor. sunera ehk kaera juure seemneid. Peterselli ja palsterna seemned idanewad 2—3 nädala pärast, kuna kaera juure ja skorsunera seemned ligi 2 nädalat oma idanemiseks nõuawad.



Pilt nr. 49. Petersellid.



Pilt 50.

Paltsterna. Aga selle eest tuleb väga hoolt kanda, et mitte lehtede wahela mulda ei lähe, sest siis mädanevad juured kohe.



Pilt 51.

Storfuner.

§ 63. Petersellid on lühikesi, jämedaid erfurtlasi ja harilisi pikkasid. Lühikesi, millel peenike maitse on, tarvitatakse suwel ja sügisel, ja pikku talwel. Paltsternaid on ka lühikesi ja pikku; parema saagi annavad pikad, ja nendest on üliõpilase-Paltsternal kõige peenema maitsega. Paltsternaid peaks igas taimes aias kasvatatama. Kui rammus maa on, võib waewalt mingit muud juurkaswu kasvatada, mis samal maal enam ehk parema maitselist toiduainet annaks, kui paltsternad.

§ 64. Petersellid hoitakse järgmisel wiisil keldris: Umbes pooled lehed keerutatakse juurede küllest ära, mis siis paraja niiske mulla sisse maetakse, nii et juure latw mulla pääle jääb; ehk võib neid ka korra kaupa keldri seinaga ääre mullaga segamini laduda.

Paltsterna (Pasternak) Storfunera ja kaera juur seisawad ka väga hästi oma kaswamise kohal üle talwe; aga mida talwel tarwitada tahetakse, pandagu sügisel samal wiisil keldrisse kui porgandid.

§ 65. Paltsternad ja petersellid peawad fileedad, ilma jämedamate juure harudeta ja rooste täppideta olema, mis sagedasti raisku lähewad.

Kõik siin nimetatud juurkaswod kaabitakse enne tarwitamist puhtaks niisama kui porgandid. Neid keedetakse wäikeste lõipudena mitmesuguste suppide ehk wedelate toitumise sees, ehk keedetakse jälle terwelt soolwees ja süüakse siis liha ehk kalaga, kas ilma kasteta ehk kastega (§ 43). See puutub iseäranis paltsternat, mida soolwees niisama keeta võib, kui kartulit. Sel wiisil walmistatult on see väga hästi liha ehk kalaga süüa.

§ 66. Kõõmelt (*Carum carvi*) haritakse teisel aastal ja samal wiisil, kui porgandit. Wiirealise peenra pääle tarwitatakse kaks loodi seemneid. Neid on kõige kasulikum sügisel külwata, sest need idanewad liig hilja, kui neid kewadel külwatakse. Häa harimise läbi woiwad nende juured niisama suurteks kaswada, kui peterselli juured. Kus juuresid talwel tahetakse tarwitada, kaewatakse need sügisel sel wiisil maa seest üles, et üks juur igasse ritta iga 1½—2 korteli pääle jääb. Muidu on neid kõige parem kewadine oma kohtade pääle jätta. Neid juuri wõib üles kaewa ja uuesti istutada. Kui seemneid külwi jaoks tahetakse tarwitada, jäetakse ainult 2—3 esimest öie salka seemneid kaswatama; muud lõigatakse järjest ära. Selkombel kaswatatud seemnetest saab häid ja tüsedaid taimesid.

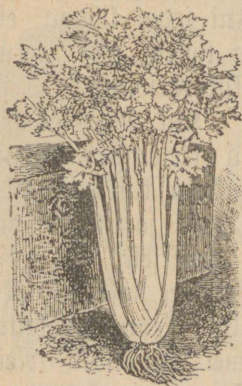
§ 67. Negsasti kewadel tarwitatakse kõõmli noori lehtesid ja juuresid kõõmli- ehk leht- salatiteks. Suured puhastatakse, pestakse, kaabitakse ja lõigatakse lehtede sekka peenikeseks. 4—5 inimese jaoks segatakse lusika täis jahu enne keetmist salatite sekka, ja leem tehtakse samal wiisil, kui pää kapsaste oma, aga ilma kõõmli seemneteta (§ 44). Kui seda lihaga ehk kalaga keedetakse, saab sellest terwisline ja toitew söök. Kuiwatud kõõmli lehed on talwel väga kasulikud tarwitada. Selle jaoks kogutagu need enne Jaanipäewa. Kui lehed warte küllest ära on laastitud, kuiwatatakse need seesuguses kohas, kus tuul hästi pääle käib. Neid wõib niikaua kui tahes alal hoida. Juur keeb hõlpsasti pehmeks, on pude ja häa maitsega. Seda tarwitatakse samal wiisil kui peterselli juurt ja palsternat; aga kui see tule pääle keewa soolwee sisse pannakse ja küpsaks keedetakse, wõib seda siis kartulite asemel lihatoitudega süüa. Seemneid tarwitatakse mitmel erawiisil. Neid wõib ka väga häa järeldusega müüa. Siin meie kodumaal õnnestab kõõmel igal pool. Kõõmli kaswatamine, niihästi seemne kui ka juurede pärast, on väga soowitaw. Seesuguseid tühja maa peenraid on igal pool küllalt, kus seda kasulikku taimet wõib kaswatada.

§ 68. Seller (*Apicum graveolens.*) Esimisel aastal. Edeneb kõige paremine rammusas mullamaas, mis wähe toore

poole on. Seemned külwatakse 10—12 nädalat enne wälja istutamist taime lawasse. Ühe akna jaoks tarwitatakse $\frac{3}{8}$



Erfurti Seller. Pilt nr. 52.



Vata lehe wartega Seller.
Pilt nr. 53.

loodi seemneid, sellest saadakse umbes 1000 taime. Kui muld lawas 15—20 pügalat soe on, tarvitab seeme omale idanemiseks 17—18 päewa. Taimed istutatakse 4 realise peenra pääle ja jäetakse iga taime wahale üks kortel wahemaad. Enne kui taimesid istutakse, tulewad neil lehed ära lõigata, nii et neile ainult paljad lehe rootsud järele jääwad. Igal taimel ei tohi muud, kui paar sissimist lehte nähtawal olema. Suwe

jooksul tuleb taimesid paar korda mullata. Erfurti-Seller näitab munde seast kõige parem olevat.

§ 69. Selleri juurtel ei ole palju wäikesid juuresid. See peab keskmine suur olema, aga mitte wähem, kui wäikesemat seltsi õun on. Sisu olgu kõwa ja walge ning lõhn selge. Selleri lehti söödakse wäga harwa. Peenikeseks rainitud juuresid tarwitatakse kala ja liha feedises. Wahel süüakse ka juuresid ühes peetidega.

§ 70. Kui sellerid üle talwe tahesakse hoida, peab nendega niisamuti ümber käima, kui peterfellidega, sest et ka nemad oma juure kaela pääl mulda ei talli. Suuremad lehed murtagu ära ja peenemad juurte otsjad lõigatagu maha. Harilisi taimelawa raami sisse, mis kõrge, kuiwa koha pääle tuleb seadida, pandagu parajal

möödul mulda, kuhu enne nimetatud wiisil lõigatud juured ühe teise kõrwale ja nii sügawale pannakse, et juur parajasti poolest jaadik mulla sisse tuleb. Naam peidetagu laudadega, ja nende pääle ja alla pandagu nii palju lehti, õlga ehk muid seesuguseid aineid, kui külma kaitsemiseks tarwis läheb. Sel kombel seisab seller üsna toores. Keldris võib selleri juuresid üsna mulla sisse matta; aga need seisawad ka üsna hästi muudu alal, kui neid keldris üles riuli pääle pannakse.

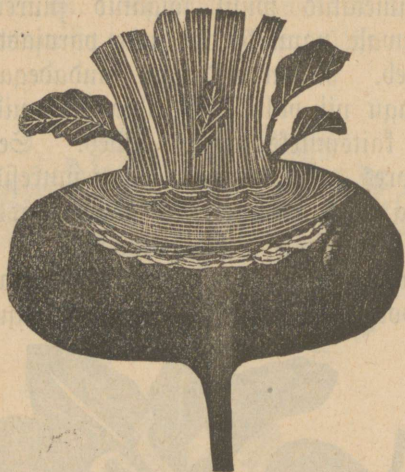
§ 71. Peet (*Beta vulgaris cruenta*). Teisel aastal ja samasuguses maas, kui porgand. Piik mustjas punane



Egyptuse peedid (parandatud). Pilt nr. 54.

Er fur ti-Peet näitab kõige parem olewat. Lühike Egyptuse peet on warasem. Seemned külwatakse nelja ritta ja 2 ehk 3 tera ühte kohta ühe ehk poolteise korteli pääle ühest teisest. Nelja realise peenra pääle tarwitatakse $\frac{3}{4}$ —1 loodi puhtaid seemneid. Hiljem suwel kakutakse muud taimed ära, nii et tugewam taim ainult järele jääb. Peedid ei kannata kõwa külma, ja kui neid sügisel üles wõetakse, siis toimetatagu seda ettewaatlikult, et juured mitte ühe teisega kokku ei saaks löödud ehk muul wiisil neile kahju tehtud.

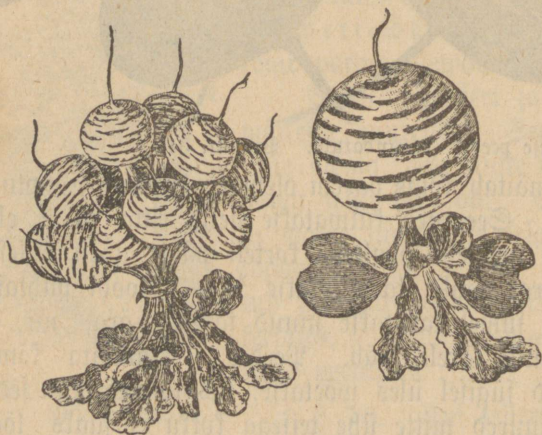
Peetisid pestagu ja keedetagu senikaua külmas wees, kui need pehmeks lähewad, s. o. senikaua kui möla wart nendest läbi võib pista. Pestes tuleb selle eest hoolt kanda, et mitte



selleläbi peenikesed juure nar-
mad katti ei läheks, sest juur
kaotab palju selle läbi oma
wärwist ära. Seda seltsi
peedid, mis keetmise ajal oma
wärwi ära kaotawad, pan-
dagu patta keewa wee sisse.
Kui need jahtunud on, koo-
ritaagu ja lõigataagu neid siis
wäikseteks lipludeks ja pan-
dagu üheks ööks äädika sisse.
Neid söödaagu siis kas üksinda
ehk keedetud külma selleriga
kõiksuguste liha toitude kõr-
wal. Peetisid hoitagu keld-

Egiptuse peet (algupärane). Pilt nr. 55.
rõis samal wiisil alal, kui sellerid.

§ 72. Redis. Redisid on kahte seltsi: Suweredis
(*Raphanus sativus aestivus*) ja talweredis (*R. S. hyber-
nus*); mõlematel on palju muundusi. Teisel aastal ja sama-



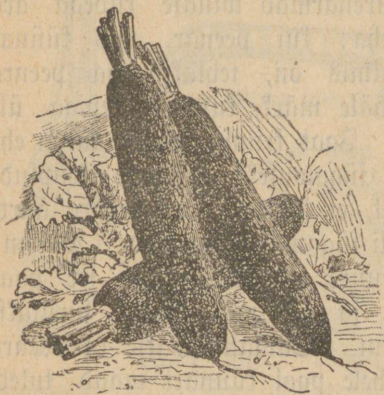
Redised. Pilt nr. 56.

Talweredisid külwatakse wiide ritta ja suwi rediseid weel

suguses maas, kui
porgand. Suwi ja
talwe redisid võib
igas paigas har-
rida, kus inimesed
kindistes majades
elawad. Suwire-
disid on mitme-
suguseid, aga talwe
rediseid kõiges kaks
seltsi, nimelt ümar-
gused ja pikkad.
Talweredisid kutsu-
takse rõigasteks.*)

*) Kirjastaja tähend. Ka rõikad on redise tõugu, sellepärast on siin
raamatus enamasti ainult redisid nimetatud.

enamatesse ridadesse. Hiljem võib need taimed ära kakkuda, mis liig tihti on. Meie maal peab iga talveredise wahet 12 tolli olema; kui tihedamalt on, woiwad nad hõlpsasti õitsema hakata. Suwi rediseid võib väga hästi kapsa peenarde pääle kapsaste ridade wahele külwata. Wiie realise peenra pääle tarwitatakse kaks loodi talwe redise seemneid ja 6—7 realise pääle 2½—3 loodi suwi redise seemneid. Et häid suwirediseid

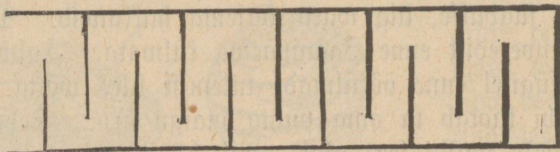


saada, tuleb iga teine nädal külwata. Kui suwi rediseid taimelawasse tahetakse külwata, tarwitatagu siis ¾ loodi seemneid iga akna tarwis. Kui mulla soojus lawas 12 pügalat on, siis ei tarwitse seemned enam, kui 3 päewa oma idanemiseks. Kuiwa ajaga tulewad redised kasta, muidu kasvawad nad liig puised. Kõige parem on 2—3 aasta wana-

Paritsi must talwe rõigas. Pilt nr. 57. dust seemet tarwitada, sest katsete läbi on selgusele saadud, et taimed, mida noorematest seemnetest saadakse, liig wara õitsema hakkawad. Meie maal ei wõi talveredist enne Jaanipäewa külwata. Talwe redised tulewad sügisel enne öökülmade tulemist üles wõtta. Külmetamise läbi kaotab ta oma puhta maigu ära. Seda hoitakse keldris niiske mulla sees alal. Nii hästi kui kui ka talwe redised söödakse toorelt soola ja leiwaga. Kõigesuguste seedimise haiguste korral on talwe redise rohke tarvitamine väga kasulik.

§ 73. Pipra juured (*Cochlearia armoracia*). Esimisel aastal. Onnestab kõige paremini samasuguses maas, kui seller, aga tuleb enne sügisel ehk kewadel põhjalikult ümber kaewada (§ 19). Kiwine maa ei kõlba pipra juure kasvutamiseks. Kui sügisel juured üles wõetakse, lõigatakse kõik peenikesed juure harud nende küllest ära. Need woiwad wäikese sõrme jämedused ja poole ehk kogu küünra pikkused ja weel pikemad olla. Wahel on lõigatud juure harud mõlemast

otsast peaaegu ühe jämedused. Et mitte hiljem istutades nende otsasid ära ei wahetataks, sellepärast oleks soovitaw, et juurte alumised otsad põiki ja päalmised otsad tasasteks lõigataks. Neid hoitakse jahedas keldris kuitwa mulla sees alal, ja nii, et neid mitte ühe teisega kokku ei lasta puutuda. Neid võib ka wäljas alal hoida, aga siis tuleb neid umbes poole küünra sügawusele maa sisse matta. Rewadel hõõrutakse nende küllest kõik peenikesed juurenarmad willase riidega ära ja istutakse järgmisel wiisil maha: kui peenar, mis küünar ehk pisut laiem võib olla, walmis on, tehtakse iga peenra ääre ühe küünra wahel maa päale märk, kust siis kepiga üle peenra risti kriips tõmmatakse. Igat kriipsu tehakse käega ehk wäikese maakirwega 2—3 tolli sügawuseks. Nende kriipsude sisse pannakse juured sel kombel, et ladwad, mis peenra äärte poole pööratakse, ainult ühe tolli sügawusele tulewad. Parema käe kahe sõrmega wajutatakse juure ots alla, nii et see paar tolli otse kohe maa sisse tuleb, ja selsamal korral surutakse ka muld juure otsa ümbert kinni. Samati tehakse ka peenra teisepoolega, nii et juurede wahel pool küünart maad tuleb. Peenar näitab siis siin juures olewa pildi 57 näoline wälja. Wiimaks tehakse peenar siledaks.



Pilt nr. 58.

Juuni-kuu lõpul aetakse muld juurte päält ära, nii et need ainult altotsast maa sisse kinni jääwad. Kõik uued juure narmad lõigatakse nuuga ära, ja surutakse siis puhastatud juured maha tagasi. Need juured, mida talwel ei tarwitata, jäetakse talweks oma paiga päale. Kui juured sügisel üles wõetakse, on need seda nägu, nagu pilt 58 näitab.

Need lõigatakse siis selle näolisteks, nagu 59 pilt näitab. Peenikesed juured hoitakse sel kombel alal, nagu eespool on öeldud. Mäti tulewad lehed ja juure kael nendest juuredest, mida niiske mulla sees keldris üle talwe tahetakse hoida, ära



Pilt nr. 59.

Pipra juur. Pilt nr. 60.

lõigata. Kui seda ei tehta, hakkab juur keldris kasvama ja kaotab selleläbi suuremalt osalt oma kange ja puhta maigu ära. Wäga tarwilik on sääl kohas, kus pipra juur kasvab, sügisel ehk kewadel põhjalikku maa ümber kaevamist ette võtta, sest muidu ei saa juure tükkisid maa seest hästi kätte. Wäga kasulik on piprajuurt selkombel kasvata, nagu siin juhutatud on. Seda võib ka pika maa tagant linna müüa viia, sest et see harilikult alati-hääd hinda maksab.

§ 74. Pipra juur kaabitakse puhtaks ja peenendatakse riivimise rauaga, ehk jälle lõigatakse peenikeseks ja hõõrutakse siis uhmri sees võiga segamini, sest juur saadakse selkombel veel peenemaks. Sellest walmistatakse kastet, mida keedetud liha ehk kalaga järgmisel kombel süüakse: sulatatakse wõid ja segatakse sellesse peenikeseks tehtud pipra juured ning wähe kala ehk liha leent. Süüakse ka peenikeseks tehtud pipra juurt liha ehk kalaga kuiwalt. Mere reisisidel peaks alati pipra juuresid ühes olema, mis aga laegastes mulla sees hoida tulewad (waata § 45). See on seedimise haiguste vastu kõige parem rohi ja seda peaks iga inimene, kellel wähegi wõimalik, oma jaoks kasvata.



3. Kauntaimed.

§ 75. Herned. Kolmandal aastal. Kõige sündsam maa selts hernele on liiwasegane sawimaa. Kus kauntaimed hästi kasvada ei taha, jääb on siis see wiga, et maa sees tarwilisel moodsul lupja ei ole. Seda wiga parandatakse selleläbi, et maale kustutamata lupja ehk mergelit pääle weetakse ja seda



Madal aia hernes (Sine Amerikast) Bild nr. 61.

hästi maa sisse segatakse. Herneid on kahte seltsi, nimelt walge hernes (Pisum sativum) ja suhkru hernes (P. s. saccaratum). Kui herne warred ühest küünrast pikemaks ei kasvawad, võib neid 1½ laiuse peenra pääle külwata. Keskmiisi suuri herneid tarwitatakse umbes ½ naela seesuguse peenra pääle. Suuri herneid läheb loomulikult enam, wäikseid vähem. Kui warred 1½ küünart pikaks ehk pikemaks kasvawad, peab neid kahte ritta, mis pool küünart ühest teisest eemal on, 5 korteli laiuse peenra pääle külwama. Kriips, mis reha seljaga tõmmatakse (§ 22), tuleb 4 tolli sügaw teha, ja sellesse külwatakse hersed. Külwamist tuleb nii toimetada, et iga hernes teisest toll maad eemale tuleb. Herneste pääle pannakse kahe tolli paksune kord põlenud wana sõnnikut. Need kasvawad siis hästi lopsakasti. Kui taimed risti käämle pikkused on, mullatagu neid, ja kui see on tehtud, pannakse keppid püsti, mis selle järele toimetatakse, kui pika ehk lühikeste wartega hersed on. Kuuseoksid sünniwad seks otstarbekas üsna hästi. Herneste jaoks, mis üle küünra pikaks ei kasvawad, võib ka väga hästi warbade asemel põllu ube tarwitada (§ 92). Need istutatakse hernessega ühe rea pääle ja kolm kortelit ehk üks küünar ühest teisest eemale. Herne warred saawad siis ubadelt tarwilist toetust. Kui hernesse

õitsemise ajal suur kuiwus juhtub olema, tuleb neid tublisti kasta.

Walgeid herneid on mitmesuguseid: Mitmed on filedad, aga mitmed on ka kortsus koorega ja näitavad nagu pool walminud olewat. Neid nimetatakse üdi herneesteks. Neid süüakse enne walmis saamist, sest et need täiswalminult mingisuguse abinõuu läbi enam pehmeteks ei kee. Warastest üdiherneestest nimetame Marrow hernes, The Amerikast (Pilt 61) (Wunder von Amerika), mis 2 kortelit pikaks kaswab ja William Gust Kilistest Champion of England, mis umbes neli jalga pikk. Non plus ultra (4 jalga kõrge) filedatest walgetest herneestest olgu siin Carter's first Crop, 1—2 jalga pikk ja Prints Albert, 3—4 jalga pikk ning keshmistest Dickson's Favorite ja rohiline Wene hernes, mis 2—3 jalga pikaks kaswawad, nimetatud.

§ 76. Kõiki harilisi herneid seltsisid võib kewadel õige wara külwata, aga üdi herneid ei tohi enne külwata, kui maa hästi soojaks on läinud. Katsete läbi on näha wõidud, et 2—3 aastane herne seeme, mis kuiwas ja jahedas kohas on alal hoitud, õitsewad rohkem ja kaswatawad ka siis palju enam kaunu, kui seesugune seeme, mis wiimase aasta herneestest on wõetud. Kui tooreid herneid kui läbi tahetakse saada, tuleb neid iga 2 ehk 3 nädala pärast külwata.

§ 77. Kõigist taimeriigi saadustest on kauntaimed kõige toitwamad ja sellepärast seesugustele inimestele väga sündsad toiduks, kes wähe liha toitufid söowad, aga rasket tööd teewad. Mingit muud toiduainet ei ole, mis oma toitwuse wäärtuse poolest nii odawad oleksiwad, kui kauntaimed.

§ 78. Tooreid ehk haljaid herne kaunasid tuleb alati siis patta panna, kui wesi juba keeb; aga kui herved walmis ja kuiwad on, leotatagu neid siis üks päew enne wees ja pandagu siis külma weega patta keema. Nende taimede wilja keetmiseks tuleb wihma ehk muud pehmet wett tarwitada, aga mitte ialgi kõwa kaewu ehk hallika wett, sest selles ei kee need ialgi pehmeteks.

§ 79. Suhkru herneest on mitu seltsi: Inglise mõega suhkru hernes (4—5 jalga pikk) on kõige parem. Nende

noori kauni söödaife. Neid lõigataife 2 ehk 3 tükiis ja pannaiife fiis keewa weega tulele, kus neid soola ehk liha leemega keedetaiife. Kui hernerid juba peaaegu pehmed on, walataife wefi ära, segataife nüüd wähe jahu ja wõid ehk raswa leeme ehk wee siise, walataife see fiis herneite pääle ja keedetaiife nüüd kõit ühe korraga küpsiks ehk walmis. Herneid wõib ka ilma seesugufe kasteta süüa ehk jälle peenikefeks lõigatud porganditega segamine keeta ja fiis sel kombel süüa. Walgetest herneiteft söödaife ainult tooreid herneid, mida kaunadeft wälja wõetaiife. Söögiiks walmistataife neid samal kombel, kui suhtru herneid ehk keedetaiife neid ka kala- ehk liha keediseks.

§ 80. Nõnda nimetatud Wene rohiliisi herneid wõib iga üks ise, niihästi oma tarwituseks kui ka müümiiseks, järgmiisel wiisil walmistada. Kui rohiliisi herneid kodus oma tarwituseks tahetaiife tarwitada, tulewad need wähe aegsamalt ära noppida, kui harilikult. Kui hernerid kaunade seeft wälja on poetatud, tuleb neid kuhugile riista siise panna ja neile peenikeft suhkrut pääle riputada. Pesta neid, pääle kaunade seeft wälja wõtmist, ei tohi. Herneid soojendataife katlas wäikese tule pääl ja segataife wahet pidamata. Katalt liigutataagu edasi tagasi, nii et hernerid mitte pruuniiks ei tõmbaks ehk ära ei kõrweks. Seda tehtagu nii kaua, kuni hernerid sinika wärwi saawad. Need kallataife nüüd sõela pääle, nii et ülearu suhkur ära saab jooksta. Hernerid kuiwatataife nüüd parajas soojas leiwa ahjus, ehk ka warjulises kuiwas ja soojas kohas; päikese paistel lähewad nemad pruunideks. Siks sünnib mitmesuguseid magusaid herneid ja iseäranis enne nimetatud rohiliisi Wene ja waraseid rohiliisi Cap-herneid tarwitada. Tõesti oleks wäga kasulik seesugustes kohtades, kus töö palgad odawad on, seesuguseid herneid müümiise jaoks walmistada.

§ 81. Odaw herne keedis. Pool naela raswast liha lõigataife wäikseteks tükkideks ja kaks suurt ehk kolm wäikeft sibulat raiutaiife peenikefeks. Pajas küpsetataife need ühes koos ja kui need heledaks pruuniiks lähewad, walataife 4—5 toopi külma wett ja 1 toop herneid, mis 1—2 päewa

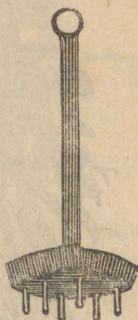
ligunemas on olnud, patta. Seda segatakse seni kaua, kui kõik küpse on ja siis pannakse keedise sisse wähe soola.

§ 82. Uad. Kolmandal aastal ja samasuguses maas, kui hernerid. Ube on kahte seltfi: pikad ja lühikesed uad ja neid mõlemaid on mitu muundust. Kõike ua seltfiid tuleb päikese paistes kohas kasvatada. Pikad uad nõuavad rammusamat maad, kui lühikesed, ja kui maa mitte enne tarwiline rammus ei ole, sünnib seda tuhaga rammutada.

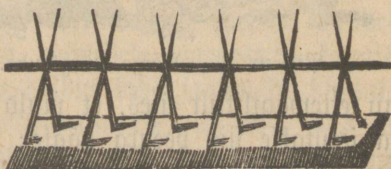


„Pilt nr. 62. Krupp uba.

§ 83. Pikke ube (*Phaseolus vulgaris*) külwatakse peenra pääle kolme ritta ja üks kortel iga ua wahela, hiljem pannakse ubadele 4—5 küünra pikkused teibad püsti. Ua warred kaswawad siis neid mööda üles, ja käiwad alati wastu päewa ringi. Kui uba sel kombel külwatakse, tarwitatakse 6 loodi peenra kohta. Wõib ka ube rataste pääle külwata, nii et 5 ehk 6 uba iga ratta kohta tuleb. Mugud tehtagu seks otstarbekas walmistatud masinaga (pilt 63), ja iga ratta keskpaika pistetagu teiwast nii, et küünar iga teiste wahet tuleb. Iga peenra pääle tuleb siis kaks rida teibaid, ja et tuul neid mitte ümber ei lükkaks, seaditagu need aia tugi teiwaste moel ristamisi ja pandagu pikk peenike latt nende wahela (pilt 64) mis pikuti üle peenra ulatab. Teiwad seotagu niinega ehk paju oksadega kokku. Sel moel külwates läheb 8 loodi seemneid peenra pääle. Pika wardega ubade jaoks tulewad peenrad põhjast lõunasse teha, nii et walgus ja soojus nende pääle nii palju



Pilt nr. 63.



Pilt nr. 64.

mõjuda saab, kui wähegi wõimalik on. Sellepärast tuleb ube ainult iga teise peenra päale külwata.

Nende peenarde päale, mis waele külwamata jääwad, wõib naerid, lehtkapsaid, pool kapsaid ehk muud taimesid, mis niipalju walgust ei tarwita, külwata. — Kõige paremad pika wartega ubade seltsid on: su ured, laiad mõega uad ja walged pärli-uad. Türgi uba (*Ph. multipolrus*) on pika wartega ubade seast kõige warasem walmis saama ja seda wõib sellepärast kõige kaugemal põhjamaal kaswatada. Neid on mitu seltsi, aga see selts, millel walged seemned, on kõige parem. Nende seemneid tarwitatakse samawõrd, kui hariliste pikawardega ubade omasid. Kõige parem on 2—3 aasta seemneid tarwitada.

§ 84. Kui waraseid pika wardega ube tahetakse saada, külwatakse uad taime lawasse, kus mitte afnaid ei ole. Kui taimed kaks päris lehte on ajanud, wõetakse need



Pilt nr. 65. Kõrge Türgi uba.

nii ettevaatlikult üles, et muld ka nende juurtega ühes tuleb, ja istutakse siis peenra päale; seda on kõige parem wäikese raud kühwliga toimetada (pilt 66). Ua teiwaste maha

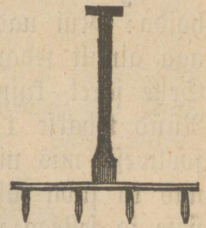
panemise jaoks tarvitatakse raud konksu, mis parema jala külge pannakse. Sel kombel saab teivaid hästi sügavale maa sisse suruda ja töö edeneb jõud-
fasti.



Pilt nr. 66.

§ 85. Lühikesi ube (Ph. nanus) külvatatakse peenra pääle 4 ritta ja jäetakse 6—9 tolli reas iga ua wahale. Peenra pääle tarvitatakse siis umbes 6 loodi seemneid. Seemne aukude märkimise jaoks tarvitatakse seesugust warrega lauda, millele pulgad paraja wahema pääle sisse on löödud (pilt 67) Kui taimed tublisti risti kámble pikkused on, tulewad need kord mullata. Et need uad üle 2—3 korteli pikaks ei kaswa, siis ei ole neil ka mingit tuge tarwis. Warasemad ja paremad lühikesed ua seltsid on kollased krupp- ehk wahauad, Tuhat ühest, kollased Princess ja Haricot Emile uad. Pärast nimetatud seltsi kaunasid võib samal kombel tarvitada, kui enne nimetatud mõõga ube.

§ 86. Ube ei wõi enne külwata, kui selles täitsa kindel wõidakse olla, et öö külmasid enam ei tule, see on mai-kuu keskpaigast hakates kuni selle lõpuni, ehk selle ajani kui kirsi-puu õitsemahakkab. Kui ubade jaoks maad tahetakse rammutada ja kui neid kolmanda aasta waheldus harimises tahetakse kaswatada, on kõige parem tuhaga rammutada. Seda laotatakse kewadel umbes poole tolli paksune kord maa pääle ja pööratakse, nagu harilikult, labidaga maa sisse.



Pilt nr. 67.

§ 88. Noori haljaid pika- ja lühikeste wardega ubade kaunu sünnib nii kaua süüa, kui need pehmed on. Kauna mõlemad ääred ja selja soon lõigatakse ära ja kaun ise lõigatakse kahe tolli pikkusteks tükkideks ehk üsna õhukesteks lõikudeks ja keedetakse ning walmistatakse samal kombel söögiks, kui suhkru herneid (§ 79). Mõnedel tooreste hernete seltsidel on iseäraline hais ja maik, mis mõnelele inimestele kaunis wastumeelt on. Aga sellest on hõlbus lahti saada, kui sibulat, tinjamit ehk wahema meiramit sekka pannakse, millel hää ja selge maik on. Kes seda maitset ei falli, võib ube enne

wähe kuumas, soolases wees keeta, kui neid päris ära keedab. Keedetagu ube kuidas tahte, aga alati tuleb neid patta keema wee sisse panna.

§ 89. Kui ube selkombel on lõigatud, kui siin õpetatud on, sünnib neid talwe jaoks hoida, ja seks tarwitatakse niisama palju soola, kui räimede soolamiseks; paar päewa pärast seda pannakse uad sõela sisse, kus nendest soolweşi wälja nõrgub, ja siis pannakse kuiwad uad korra kaupa peenikese soolaga pütti. Nüüd pannakse laud ja kiwi ubadele pääle. Kui talwel ube söögiks tahetakse tarwitada, pannakse need enne ööks ajaks wette ligunema. Järgmisel päewal keedetakse need ilma soolata keema wee sees, ja see weşi walatakse ära. Sellejärele walmistatakse ube samal kombel, kui suhkruberneid. (§ 79). Selkombel soolatud uad seisawad wäga hästi alal ja neid wõib ka kauge maa taha wedada.

§ 90. Talwe jaoks wõib ka ube järgmisel kombel alal hoida: Kui uad peenikeseks on lõigatud, keedetakse neid wees, aga ainult sedawõrd, et nad mitte päris pehmeks ei kee. Selle järel kuiwatatakse need ära ja laotatakse kuiwama. Nüüd tehakse 10 toobist keewast weest ja 2½ toobist soolast soolweşi, mis nii kaua seisata lastakse, kui ära jahtub. Kui nad ka juba jahtunud on, pannakse need linasest riidest koti sisse ja sellega ühes soolwee sisse, kus neile raskus pääle pannakse. Selkombel omandawad uad pehmema maigu ja kaotawad oma mõruda haisu ära, mis muidu keetmise ajal ennast ilmutab. Neid keedetakse, weşi pigistatakse wälja ja walmistatakse samuti, kui suhkruberneid.

§ 91. Walgetest hästi walminud ubadest wõib samuti, kui hernessest, suppi keeta (§ 81).

§ 92. Põlduba (*Vicia faba*) haritakse teisel aastal, ehk hästi rammusas maas kolmandal aastal, ja külwatatakse samal kombel, kui lühikest uba. Kõige parem on, kui maa niiske ja sawipärane on. Põldube wõib koguni aegsasti külwata. Ühed seltsid on suured, teised wäikesed. Nelja realise peenra pääle läheb $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ naela seemneid, nimelt selle

järele, kas need suuremad ehk väiksemad on. Kui alumised diid lahti on läinud, lõigatakse latw igal taimel ära. Kaunad saawad siis rutemine walmsis.

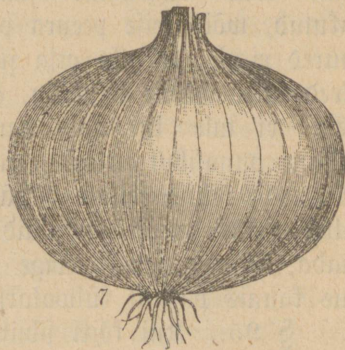
§ 93. Walmimata ube, mida kaunadest wälja poetatakse, tehtakse samal kombel söögiks, kui § 91 walgetest ubadest on öeldud.

Kõikide nende taimede walminud seemneid võib selkombel soustiks teha, nagu § 55 kaalist on õpetatud tegema. See-sugust ubadest ehk hernekest tehtud sousti süüakse kartulate asemel liha ehk kalaga, ja see on palju toitem söök (waata § 77). Seda võib ka palja leiwaga süüa.



4. Sibula taimed.

§ 94. Puna-sibul, *Allium cepo*. Teisel aastal. Sündsam maaselts on rammus mullamaa, kus wähe liwa seas ja mis ennem niiske kui kuiw on. Toores sawimaas omandab sibul enesele kange maigu. See õnnestab siis kõige paremine, kui maa sisse wähe tahma segatakse. Maa pööretakse labidaga ümber, tehakse raud rehaga peenikeseks ja nopitakse kiwid hästi ära. Nööri abil jagatakse maa kahe küünra laius-teks peenardeks, millede wahelmine kraaw 2—3 kortelit lai tehakse. Kui maa alles niiske on, litsutakse see tasaselt ja kõwaks, kas selkombel, et jaluli peenra pääle minnaks ja maa jalg jalalt finni sõlutakse, ehk jälle seesugust n. n. sõkkumise lauda tarwitatakse, mis samal wiisil, kui suksed, jalgade otsa seotakse. Maa wajub selleläbi harilikult niipalju kokku, et peenrad 3—4 tolli madalamaks wajuwad, kui nende wahel olewad käidawad on. Nendest pillutakse nüüd lahtine muld kõwaks sõlutud peenar-



Sitau sibul. Pilt nr. 68.

tele, ja kui see rehaga tasutatud ja peenendatud on, saab lahtine mulla kord umbes tolli paksune. See tuleb jälle hästi kiwifest ära puhastada.

Kui peenar selkombel on walmistatud, tõmmatakse peenra pääle traadiga 6—8 joont ja neid mööda tõmmatakse reha seljaga uure, mis üle tolli sügaw ei tohi olla. Uuret kastetakse sõnniku weega ja sellesse külwatakse seemned, nii kaugele ühest teisest, et peenra pääle enam 1—1½ loodi seemneid ei lähe. Seemned mullatakse nüüd kerge puurehaga, mille seljaga risti üle peenra tõmmatakse, ja selle järel tasandatakse seda lauaga ehk weetakse wäike trull selle üle (§ 23 pilt 22). Kõige päält laotatakse peenra pääle tasaselt sõrme paksune kord wana peenikest sõnnikut. Seda tehtakse selles arwamises, et maa tarwiline niiske seisaks, sest et sibul palju wett idanemiseks tarwitab. Kus pääle külwi mõnel päewal wihma ei tule, siis kastetagu peenart selkombel, kui § 7 on üteldud, ja seda tuleb mitu korda suwes teha, kui mitte wihma ei sada.

Peenrad tulewad umbrohust hästi ära puhastada, iseäranis alustuses. Kui päälsed 1—4 tolli pikad on, tulewad need niipalju harwendada, et rea pääl iga sibula wahele umbes paar tolli wahemaad jääb. Neid taimi, mis üles on kasnutud, wõib teise peenra pääle istutada, kus need mitte nii suured ei ole, et alla otsa juba sibul on hakkanud sündima. Need tulewad nii istutada, et need mitte nii sügawale maa sisse ei tule kui nad enne oliwad. Weripunane ja kollane punasibul on taimeaias kaswatamiseks kõige sündsamad. Mõlemad seltsid seisawad pääle selle weel wäga hästi üle talwe. Kui wäikesi sibulaid äädika sees keetmiseks tahetakse saada, sünnib selleks kõige paremine Walge La Reine, mis kaunis paksult külwatakse.

§ 95. Kui kõiki sibulaid suwe jooksul tahetakse tarwitada, siis külwatakse seemned 6—7 nädalat enne istutamist lawasse, ja taimed istutatakse siis 6—8 ritta ja neli tolli ühest teisest eemale. Selleks sünnib kõige paremine kollane Zittauer ja warane punane sibul. Alna alla külwatakse kolm loodi seemneid ja nendest saadakse 2500—3000

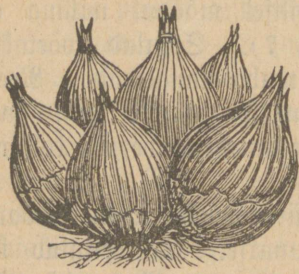
taime. Lamas peidetakse seemned $\frac{3}{4}$ —1 tolli pakfufe mulla korraga, nii et taimed pika kaelaga kaswawad, sest see on peenra pääle istutamiseks kasulik. Kui see on tehtud, kastetakse õige rohkesti, ja kui mitte tarwilisel möödul wihma ei tule, kastetagu mitu korda suwes (§ 7). Sibulad wõetakse sügisel siis üles, kui lehed iseenesest maha langewad. Need lahutatakse siis wartest ära ja pannakse katuse alla kuivama. Tumepunane seisab harilikult kauem terve, kui kollane ehk walge.

§ 96. Meie maal kaswanud sibulatel on palju kibedam maik, kui neil, mis lõuna maadest tuuakse. See puutub ka kõiki muid taimi, millel kibe maik on. Aga et mitmed seda kibedat maiku põlgawad, mis sibulas on, tuleb neid enne kuumas wees ehk kooritud piimas keeta, sibul omandab siis pehmema maigu. Sibulates on palju toiduaimeid ja lõunamaades on sellepärast see väga tähtjas toidu-aine. Meil tarwitatakse seda enamasti liha- ja kala- toitude kõrwal maiuse asjaks (§ 56), sest et see ueile puhta ja selge maigu annab. Riisamuti saab seda ka mitmesugustes kastetes tarwitatud.

§ 97. Kui puna-sibulad sügisel üles wõetakse, siis pandagu need enne kuivama, kui neid majasse wiiaakse. Häälilmaga wõib seda wäljas toimetada, aga kui üksi järgi sadab, tulewad sibulad lahtise kuuri alla panna, kuhu tuul hästi ligi peaseb. Suure narmaid ei pea mitte ära lõigatama. Talwel hoitakse sibulad kuivas ja nii jahedas kohas, kui wähegi wõimalik, aga ka mitte nii jahedas kohas, kus külm neid rikkuma peaseb. Need pannakse, kas peenekestest lattidest tehtud riulite pääle ehk riputatakse wõrkottidega lakke rippuma, kus need ka väga hästi alal seisawad.

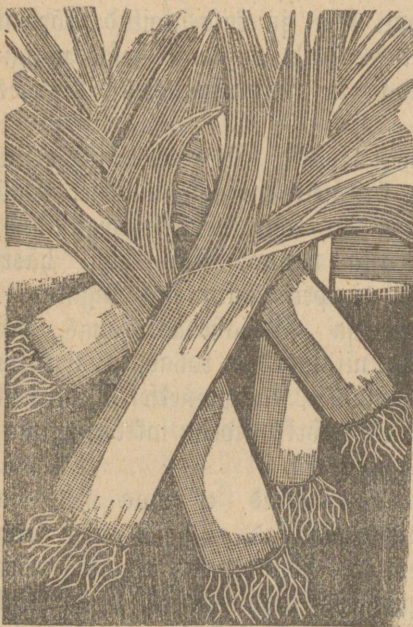
Kui katsete läbi selgusele on saadud, et maa selts ja ilma laad püna sibula harimisele sündsad on, siis tuleb seda taimet rohkesti harida, sest et see hääd tulu annab. See kannatab ka väga hästi kauge maa taha wiimist. Hääl sibul on ilusa näoga, file, kõwa ja peenekestse kaelaga. Sämeda kaelaga sibulad ei seisja kaua alal ja sellepärast tuleb neid kõige enne ära tarwitada.

§ 98. Daani istutus sibul (*Allium ascalonicum*). Teisel aastal. Süüdsam maaselts on liiwasegane mullamaa, mis mitte liig niiske ei tohi olla. Kus maa sawipärane on,



Istutamise sibul. Pilt nr. 69.

fääl tuleb sünnis määr liiwa jekka segada. Istutus-sibulateks walitakse suured ja hästi täis kaswanud sibulad, sest et need suurema saagi annawad. Neid istutakse wiide ritta ja jäetakse reas 3—4 tolli igale taimele wahemaad. Kui juwel waraseid istutus-sibulaid tahetakse saada, siis võib neid ka väga hästi sügifel istutada. Põhjamaadel on see ise-



Porro. Pilt nr. 70.

äransis sünnis. Sibulad pannakse nii õhukeselt maa pääle, et neile kõiges $\frac{1}{2}$ —1 toll mulda pääle tuleb. Kui lehed kuiwawad, siis tulewad ka sibulad üles wõtta. Sellega tuleb jelsamal kombel ümber käia, kui punasibulaga, ja seda võib ka niisamuti ilma kahju saamata kauge maade taha wendada. See on maigu poolest parem ja seda tarwitatakse samal kombel kui punasibulat.

Daani istutus-sibulat tuleb samal kombel kuiwatada ja alal hoida, kui punasibulat.

§ 99. Rohusibul (*Al. schoenoprasum*) on mitme aastane s. o. et tema kasvab mitu aastat ühes paigas, ja edeneb kõige paremine warjulises kohas. Kõige süüdsam on rohusibulaid selle maa riba pääle istutada, mis aia-ääres käib ja kuhu sõstra ja marjapõõsaid istutatud on

(§ 13). Rohusibulaid võib kewadel juurte jagamise läbi

rohkendada. Kui tahma sibula maa sisse segatakse, kasvavad sibulad iseäranis lopsakasti.

Porro on ka üks sibula seltsi taim ja tarvitatakse teda mitmesuguste söökide juurde. Harimise viis niisama kui sibulal. Pilt 70.



5. Salati taimed.

§ 100. Salat (*Lactuca sativa*.) Esimesel aastal ja niiskel mulla maal. On kahte seltsi: pää- ja lehtsalat; esimisest on iseäranis kasvatamiseks soovitavad Tom Thumbe, Steinkopf ja Perpignan, ja leht salatitest Amerika salat, mis hästi kestab on. Kui varaseid salatisi tahetakse saada, tulevad seemned taimelawasse külwata ja taimed pärast wälja peenra päale istutada. Salati taimi võib kapsa ehk selleri peenarte päale kapsaste ehk sellerite wahetele istutada. Kui salatit nii kaua lawas lastakse olla, kui lehed nii suured on, et neid söömiseks võib tarwitada, siis tuleb iga afna kohta $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ loodi seemneid tarwis. Kui maa 15 pügalat



Pää salat. Pilt nr. 71.

soe on, tarwitawad salati seemned idanemiseks 3—4 päewa. Harilikult külwatakse seemned tasafesti peenra päale, ja kui toimed idanedes liig paksuks lähewad, harwendatakse neid niipalju, et iga taime wahetele üks kortel wahemaad jääb. Salatit tuleb tuulte eest warjatud kohale külwata, sest tuulte käes kasvab see liig sikkeks; tuulte eest warjatudgi kohas võib see aga siis sikke kasvada, kui maa mitte tarbeks niiske ei ole (§ 7).

Salatit tuleb iga kolmanda ehk neljanda nädala pärast külwata. Seda võib kas taimelawas ehk mujal teha, kust taimed pärast peenarte päale istutatakse. Kui salat õitsema ehk seemneid kasvatama hakkab, siis ei kõlba see enam söömiseks; see on siis paha maiguga ja võib olla, ka terwi- sele kahjulik. — Salatit võib igas kohas kasvatada, kus

emmised asuwad. Põhja Soomemaal külwatakse salat sügisel. Kõige parem on 2—3 aastast seemet tarwitada.

§ 101. Krasß, *Lepidium sativum*, kaswas nii hõlp-
sasti, et seda taimeaias kuhu tahes wõidakse külwata, kus
aga ula maad on, mis muuks otstarbeks ei kõlba. Kuue
realise peenra pääle tarwitatakse 5 loodi seemneid. Kruuksus
lehtedega krasß on kõige parem.

Krasßi ja muid salati taimi söödakse toorelt, ja wal-
mistatakse toiduks soola, äädika ja koorega.



6. Spinati taimed.

§ 102. Spinati, *Spinacia oleracea* ja aia malts,
Atreplex hortensis. Esimisel aastal ja samasuguses maas,
kui salat. Seemned külwatakse kaunis wara kewadel 5 ehk
6 ritta. Peenra pääle tarwitatakse 5 loodi spinati ja 1 1/2—2
loodi maltsa seemneid. Hää on wähe igal teisel ehk kolmandal
nädalal külwata, nii et alati tooreid lehta saadawal oleks.
Spinatit tuleb ka kuiwa ajaga hästi kasta, ja see kaswab siis
iseäranis lopsakasti, kui seda sõnniku weega kastetakse. Sellest
seltsist, millel siledad seemned on, saadakse lihawamaid lehti.
Kõige parem on 2—3 aastast seemet tarwitada.

Spinati ja maltsa lehed nopitakse warte küllest ära,
pestakse puhtas wees ja keedetakse soolwees. Kui wesi hästi
wälja pigistatakse, raiutakse lehed peenikeseks ja keedetakse
wähese wõi ja natukese jahudega, mida sündsal määral
piima sekka segatakse.



7. Maiuse taimed.

§ 103. Lehtpetersell (*Petroselinum sativum cris-
pum*). Teisel ehk kolmandal aastal. Seemned külwatakse
sügisel ehk kewadel 5 ehk 6 ritta, ja seda mööda, kuidas
peterselli majapidamises tarwitatakse, katutakse siit ja säält

taimed üles, nii et järele jäänud taimed suuremat ruumi saavad. Selkorral tarvitatakse 2 loodi seemneid peenra jaoks. Seda mullatakse rehaga $\frac{1}{4}$ —1 tolli sügavusele. Kui lehed juba poole korteli pikkused on, lõigatakse need ära. Lõikamist toimetatakse selle järele, kuidas neid tarvitatakse, ja enamasti teisest peenra otsast algades. Lehed kasvavad siis uuesti, ja seda võib suve jooksul 4—5 korda teha. Väikeses taimeaias, kus igat maa natukest nii hästi tuleb tarvitada kui vähegi võimalik, võib lehtpeterselli lille peenarte aarte ehteks tarvitada. Kui warast lehtpeterselli tahetakse saada, külwatatakse $\frac{5}{8}$ — $\frac{3}{4}$ loodi seemneid akna alla lawasse. Kui maa 9—10^o R. soe on, tarvitab seeme 14—16 päeva idanemiseks. Myatti kruuksus lehtedega on kõige parem.

§ 104. Tingimata tuleb kruuksus lehtedega peterselli kasvatada, sest et harilise fileda lehtedega peterselli asemel efektiivse teel hõlpsasti koeraputket (*Aethusa cynapum*) võib kasvatada, mis väga kihtvine on.

Koeraputkes on harilikult ühe aastane, harvemalt kahe aastane, ja õitseb suvel aegsasti. Diefsalgad on niihästi petersellil kui ka koeraputkel mitmetest väikestest salgakestest ühendatud, ja igauks nendest on koeraputkel kolme kitsa alla poole pöörva lehega, mis salgakestest pikemad on ja mida petersellil ei ole, ehitatud. Koeraputke lehed on päält tõmmu rohilised ja filedad, aga alt walgjad, peaaegu hall rohilised ja läikivad. Need on ilma haisuta, aga kui neid sõrmede wahel õerutakse, on neil põlastaw wästumeelt hais. Koeraputke wars on ühe jämedune ja paljas, aga peterselli oma jooneline. Seemned on pool ümargused, peaaegu walged ja palju suuremad kui peterselli seemned, mis väikesed, pikergused ja peaaegu rohilised on.

§ 105. Talwe jaoks võib järgmisel wiisil peterselli lehti alal hoida: keskmise suure waadi sisse lastakse oherdiga mõned tollid põhjast kõrgemale, umbes kolme tolli kaugusele ühest teisest augud. 3 ehk 4 tolli nendest kõrgemale lastakse jälle samasugune ring aukusid. Seda tööd jatkatakse niikaua, kui waat päalmisest äärest saadik auka täis on. Waadi põhja pääle pannakse kord niisket mulda, kuhu wähe liiwa sekka

segatakse, ja selle pääle pannakse peterselli juured selwiifil, et iga juure ladu ehk lehe pool augu keskele tuleb. Enne seda tulewad lehed, pääle sifemiste lehtede ära lõigata. Sel kombel täidetakse waat korra kaupa peterselli juurtega ja mullaga. Waat asetatakse walgesse keldrisse, kus siis talwe ümber peterselli lehti waadi pinna pääle ilmub. Wõib ka keldrisse, kus walge pääle paistab, põrmandu pääle kord liiwa ja teine kord peterselli panna, nii et aga iga wahel liiwaga lahutatud on. Lehed tulewad muudugi wälja jätta.

Petersellifid tarwitatakse toore, suitsutatud ja soolatud kala ja lihaga kõigesuguste supptide ja kastete sees.

§ 106. Tilli, *Anethum graveleus* — võib samal wiisil kaswatada, kui krasfi. Wahel külwatakse ka seemned hästi harwasti porgandite, peterselli juurte ehk punasibulate sekka ja jäetakse mõned harwad taimed peenra pääle. Need ei ole siis teiste taimede teel. Terweid õie salkasid tarwitatakse kurdide soolamiseks ja hapukapsaste walmistamiseks (§ 45).

§ 107. Ajurohtu, *Thymus vulgaris*, Meiramit, *Ariganum majorana*, on kõige parem sügisel külwata. Teisel ehk kolmandal aastal. Wiirealise peenra pääle tarwitatakse 1 lood ajurohu ehk $\frac{1}{2}$ loodi meirami seemneid. Meis paigus, kus katsete läbi selgusele on saadud, et meiram sel kombel ei taha kaswada, võib seemneid lawasse külwata ja säält taimed taima aeda istutada. Neid maiuse taimesid tuleb talwe jaoks warjulises kohas kuiwatada. Mets ajurohtu ja meiramit võib samal kombel tarwitada, kui haritud. Neid taimi tarwitatakse maiuse toiduks mitmesuguste söökide sees.

§ 108. Gillekrass, (*Tropoealum majus*) nõuab rammusat ja sooja maad, kuhu päike kogu päewa paistab. Kui firipuu õitseb, siis on juba õõ hallad harilikult möödas. Seemned külwatakse siis nii, et pool küünart iga taima wahel tuleb. 25 küünra pikkuse rea pääle tarwitatakse siis wiiskümmend seemet, mis $\frac{1}{2}$ loodi kaaluvad. Kui wars paar küünart pikaks kaswab, tuleb sellele kepp toeks panna.

§ 109. Rohilised, walmistamata seemned kogutakse wahel aja pärast kokku, pannakse 1—2 päewaks soolwee sisse ja siis külma äädikaga, mis seemne üle peab olema, klaas ehk kiwi riista

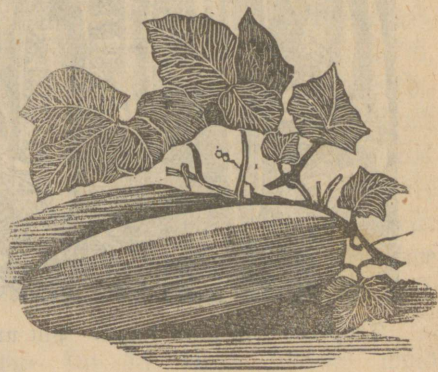
sisse. Kui seemneid küllalt juba on kokku kogutud, pannakse need klaas riista sisse ja kui neid alal tahetakse hoida, walatakse nende pääle keewa äädikat. Neid tarwitatakse terwelt kui ka peenelt mitmesuguste kastete ja muude toitude sees. Liha ja kala toituledele annab see iseäranis selge maigu.

§ 110. Kurk. Kõige paremaks sortideks siinses kliimas on järgmised Wene kurgid: Muromi, Wäsnikowi, Akfeli ja Pawlowi kurgid leitud olema. Esimesed kaks sorti seisawad jälle nendest kõige ees.

Kurk (Cucumis sativus) tuleb seesugusel kohal kaswata, mis külma tuulte eest warjatud ja kuhu päike hommikust õhtuni paistma peaseb. Väike Wene kurk Muromi on warane ja igale poole hästi hää, kuhu seda tarwitatakse. See nõuab kerget rammusat ja hästi rammutatud maad, ja õnnestab kõige paremine taime lawas ehk komposti hunikus.

Kui kurkisid taimeaias tahetakse kaswata, siis kaewetakse auk ehk kraaw peenra keskkohta. Kraaw peab pool küünart sügaw ja teine sama wõrd lai olema. Selle põhja pannakse poolteise korteli paksuselt sooja hobuse sõnnikut ja sõnniku pääle aetakse kraawist wälja tõstetud muld ehk muud rammusat mulda.

Seda aetagu nii palju, et peenra keskkohta väike hari sünnib. Selle harja pääle tõmmatakse nõoriga väike kriips, mida käega ehk rehaga paar tolli sügawaks tehakse, nii et wesi kastmise korral üle ärte maha ei peaseks jooksuma. Kui kirsipuu õitseb, pannakse seemned wao põhja umbes $1\frac{1}{2}$ —2 tolli sügawusele ja ühe korteli laugusele ühest teisest. Kui kõik seemned idanewad, tuleb iga teine taim ära wõtta ja teise kohta istutada. Uga parem on, et seemned 2—3 nädalat enne wäljaistutamist lawasse külwatakse, ja kui taimed pääle esimeste lehtede kaks tõelist lehte on ajanud, istutatakse need



Kurk. Pilt nr. 72.

wälja peenra pääle. See õnnestab siis kõige paremine, kui taimi istutades just üsna püsti ei panda, nagu harilikult muid taimesid pannakse, waid wähe wiltu. Need pannakse nii sügawale, et esimesed lehed peaaegu maapinnale tulewad.

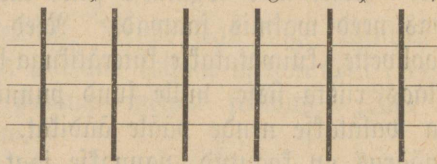


Triiphoone ehk lawa kurgid. Pilt nr. 73.

Suwe jooksul kaste-
takse igat taimet paar
korda sõnniku weega
(§ 12). Kurkifid ei
tohi wastu paljast
maad lasta olla. Et
need puhtad ja ter-
wed seisakiwad, siis
pannakse neile laiad
kiwid ehk puutükkid
alla. Kolme ehk
nelja aasta wana-
dust seemet on parem
tarwitada, kui wii-
mase aasta seemet.
Wanadest seemetest
saadakse taimi, mis
nii pikkadeks ei kas-
wa kui noortest
seemnetest, kuid sel-
legipärast rohkem
wilja kannawad.

§ 111. Karedas kliimas ei lähe kurgid hästi lorda. Seesugustes kohtades on neid kõige parem puude najal kaswama panna. Taimed istutatakse 2—3 korteli kaugusele ühest teisest, seesuguse koha pääle, mis külmade tuulte eest hästi warjatud on ja kuhu päikene hommikust õhtuni paistma peaseb, nimelt müüri ehk seinä äärde. Seda mööda, kui taimed pikemaks kaswawad, seotakse need ristiku külge, mis herne leppidest ehk muudest oksadest on tehtud. Wili kaswab siis rutemini, kui siis, kui warred maa pääl on. (Ristik tuleb järgmiselt teha: Tikud pistetagu $\frac{1}{2}$ küünra kaugusele tõine teisest maa sisse. Nende külgi seotagu otse risti peenlane

latt, umbes 4 tolli tõine tõisele wahet jättes, s. o. esimene maast 4 tolli ja järgmine esimesest jälle 4 tolli kõrgemale j. n. e., püst tiklude külge, umbes nii: (Pilt 74.)



Pilt nr. 74.

§ 112. Väikseid poolwalminud kurtisi pannakse paariks päewaks kõwa soolwee sisse. Siis

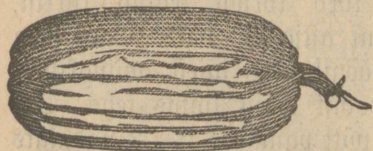
pühitakse kurgid käterätikuga kuiwaks, pannakse tilliga klaas riista sisse (mitte malmist patta) ja walatakse siis keewa äädikat neile pääle. Raks ehk kolm nädalat hiljem walatakse uut keewa äädikat kurtide pääle, ja sellega seisawad nemad harilikult üle talwe. Hapu kurtisid tarwitatakse mitmesuguste liha söökide kõrwal.

§ 113. Soola kurtideks tarwitatakse rohilisi, keikmisi juuri kurtisi, millel täppisid ega muid wigasid külles ei ole. Uue, puhta ja plingi püti põhja pannakse kord kirsi, tilli ja sõftra lehti, nende pääle kord kõrwa seatud kurtisi, siis jälle kord lehti ja kurtisi, kuni astja täis on. Enne seda tuleb toobist soolast, paarist söögilusika täiest wiinakimist (mida apteegist saadakse) ja 6 toobist weest liotus teha. See liotus walatakse kurtide pääle ja pütt pannakse 2—3 nädalaks sooja kohta seisma, kus kurgid hapnema hakkawad. Selle järel wiiakse pütt külma kohta, kus kurgid hästi üle talwe seisawad. Need omandawad hää wiinahapu maigu ja neid tarwitatakse liha toitudega.

§ 114. Niihästi hapu kui ka soola kurtisid võib kauge maa taha wedada ja hää järeldufega linnades müüa. Väiksemasgi taimetias võib mitmesuguseid taimesid kaswatada, mis suurt tööd ei nõua ja mida ühel ehk teisel wiisil hää hinna eest ära võib müüa, kui aga seda teatakse, kuidas neid kaswatada ja nendega ümber käia tuleb. Muu seas võib siin mitmesugust kõögitaimele segu nimetada, mida wõõrakeeli nimega Pickles'eks kutsutakse. Seks tarwitatakse väikseid kurtisid, mis 1½—2 tolli pikad on, walmimata lillekrassi seemneid, paari tolli pikkuseid porgandid ja ua

kaunu, väikefi sibulaid, lille kaspast ning pipra juure palasid. Kõiki neid kogutakse suvi läbi, nimelt selle järele, kuidas need valmis saavad. Need pannakse 2—3 päevaks soolvette, kuivatatakse käterätikuga hästi ära, pannakse seesuguse klaas riista sisse, mille suud punniga hästi kinni saab panna ja walatakse nende pääle äädikat. Kui selkombel tarvitataw määrus on kogutud, pannakse igat seltsi Türgiua kaunadega ja kange pipraga segamine väiksemate klaas riistade sisse. Iga riist täidetakse siis uuesti keewa äädikaga ja pannakse korgiga kõvasti päält kinni.

§ 115. Kõrwitsat, Cucurbita pepo, haritakse sama wiisi kui kurkisiid; aga taimede wahel peab 1—1½ küünart wahemaad olema. Need õnnestawad kõige paremine komposti huniku pääl, ja selkombel wõibgi seda rumalat kohta suwe jookful ilusaks teha. Inimeste jöögiks tuleb Vegetable Marrow (Cucurbita ovifera), (pilt 75) kõrwitsat kaswatada.

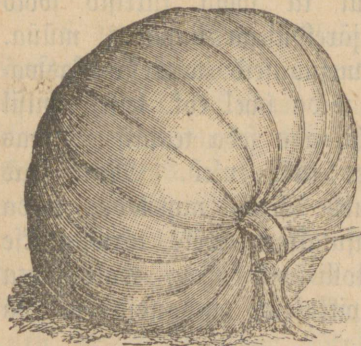


Vegetable Marrow kõrwits.
Pilt nr. 75.

Suure kuiwaga tuleb wahete wahel lasta ja hiljem suwel ka sõnniku weega. Iga kõrwitsa alla tuleb lai kivi ehk laua tükk panna.

Kõrwitsat wõib ka ehte ehk ilu taimena kaswatada, ja seks sünniwad kõige paremine need nagu Turbaani kõrwits. Kõrwitsad seisawad talwe läbi jahedas hoones toored. Kõiges mõne taimega wõib suur sõnniku hunik kaetud saada.

§ 116. Kõrwitsat tarwitatakse niihästi lihloomadele ja siigadele, kui ka inimestele toiduks. Kõrwitsat lõigatakse tükkideks, puhastatakse, keedetakse ja sökutakse kas pipra, lillekrassi ehk muude maiuse taimedega soustiks (§ 56) ehk keedetakse nendest piima ja soolaga suppi. Katsete läbi on selgusele saadud,

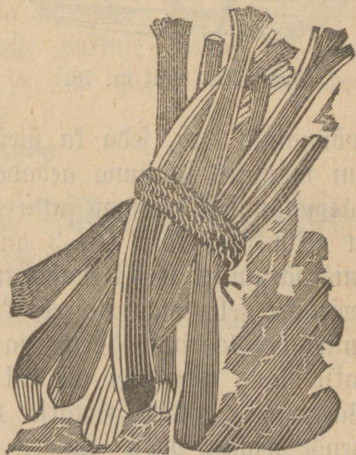


Saja naelane kollane kõrwits. Pilt 76.

et palju piima tagasi jääb, kui eluvasikaid supiga söödetakse, mida keedetud kõrwitsatest ja kooritud piimast valmistatakse.

Kõrwitsaid on palju selliseid. Nende seas kõige kasulikumad meie kliimas on: Saja naelane kollane meloni (pilt 76), saja naelane rohiline- ja punane meloni kõrwits, „Sme“ kõrwits ja Vegetable marrow.

§ 117. Rabarber (Rheum). Mitme aastane. Sellest tarvitatakse lehe rootsusid weiniks ja mitme aastaseks pudruks. See õnnestab meie maal igas paigas. Teda on mitu sellist. Kõige warasem on Charles kershaw's Paragan. Suured jagatakse kewadel ja istutatakse kahe küünra kaugusele ühest teisest sügawasti haritud ja tublisti rammutatud niiske poole maale, mida pärast poole igal ehk iga teisel sügisel rammutada tuleb. Maa kaewatakse labidaga iga taimele ümber, nii et sõnnik hästi peidetud saab. Kui rabarberi selkombel haritakse, võib see ühes kohas 10—12 aastat kasvada. Lehe rootsusid ei pea enne lõigatama, kui kolmandal aastal pärast istutamist, ja ka mitte hiljem, kui juuli-kuu lõpul; hiljem kaotawad need oma selge maigu ära. Suurte linnade ligidal on rabarberi harimine väga tulus.

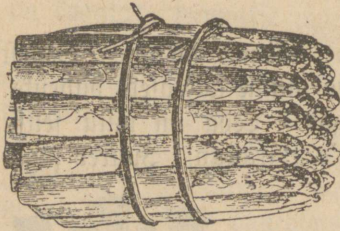


Rabarber. Pilt nr. 77.

Rabarberi putru võib nii wara suwel valmistada, mil weel muid aiawiljaseid, marju ehk muud rohutaimesid saada ei ole. Kui lehe rootsud kooritud ja tükkideks lõigatud on, kallatakse need weega tinutatud katlasse ja pannakse nõrga tule pääle keema. Keemise ajal segatakse wahetpidamata, et mitte keedis põhja ei hakkaks. Selle järel pannakse keedisesse sedawõrd suhkurt, kuidas kellegi maitse nõuab ja wiimaks lastakse sellesse läbi sõela kartuli tärklisi. Seda söödakse

jahutatud piimaga, aga kui see hapu on, mõib seda ka prae ehk muu liha toiduga tarvitada.

§ 118. Parsa (Spargel) ehk Asparf, *Aparagus officinalis* (pilt 77). Mitme aastane. Õnnestab kõige paremine niiskes kliimas, seesuguses paigas, kus päike kogu



Spargelid. Pilt nr. 78.

päewa paistab ja liivapärasel mulla maal, kus wefiroostet ei ole. Sawimaa, kui see kõwa poole on, ei sünni parsale. Sellele tuleb liiva, muda ja sõnnikut pääle wedada, mis aga hästi maa sisse tuleb segada, et maa tarbeks kergeks jääks.

Et kuiw kliima meie maal sagedasti parsa kasvatamist võimataks teeb, seda ka üleüldse paljut mujal ei kaswatatagi kui mõisates ja linna aedades, sellepärast ei maksa siin selle kasvatamisest pikemat juttu teha. Nimetame ainult lühidelt, et aednikkude käest 2—3 aastaseid parsa taimesid tuleb osta, mis järgmisel wiisil maha tulewad istutada: Esimesel aastal võetakse selle maa juures, kuhu parsa istutatakse, põhja kaamine (reoleerimine) ette, ja kui maa kõwa poole on, segatakse sinna tarwilisel määral liiva, muda ja sõnnikut sekka. Särkmisel kewadel tehakse 1½ küünra laiuselt peenrad ja nende wahel poole küünra laiused käidawad. Sga peenra keskpaika tõmmatakse kriips ja selle pääle tehakse iga $\frac{3}{4}$ —1 küünra maa pääle märgid.

Sga märgi kohta kaewatakse 9—10 tolli sügaw, 12 tolli lai ja 12 tolli pikk auk, mille keskele 4 tolli kõrgune humik komposti pannakse. Selle pääle laotatakse tasaselt tubli parsa taim juured ja kaetakse paari tolli paksusest samasuguse kompostiga, mis põhja pandi. Istutamise järel kastetagu ettevaatlikult kastmise riistaga (§ 9). Pärast poole tuleb seda sellejärele teha, kuidas kuiwa on. Paar korda suwes tuleb ka sõnniku weega kasta.

Sügisel lõigatakse warred nii ära, et umbes neli tolli järele jääb, ja maa kaetakse kolme tolli paksusest hästi

põlenud sõnnikuga; seda tehakse kahel aastal. Meljandal kewadel, istutamise järel, saavad augud täidetud, ja juure kael peab siis umbes 7 tolli maa sees olema. Nüüd võib parfade kogumist alata, siisgi alustuses suure tagasi hoidmisega. See tuleb hommikul toimetada, kui warre ots just maa päale tõusmas on. Siin

kujutatud nuga (pilt nr. 79), mis kõwerduse seest te-



Pilt nr. 79.

raw on, tarwitatakse parsa lõikamise jaoks.

Selle järele, kuidas parsa kunagi aasta kaswab, kerkib juurekael wähe haawal maapinna ligemale; sellepärast tulebgi parsamaad igal sügisel 1—2 tolli paksuse mulla ehk komposti korraga peita. Puutuhk ja luu jahud on parsamaa rammutamiseks iseäranis sündsad.



Taimeaia joonistused küla-koolimajade tarwis maal.

Pildid 80 A ja 81 A. Koolimaja, mis taimeaia põhja pool külles on. 1. Kaew. 2. Taimelawa. 3. Sillepeenrad 4. Lehtmaja. 5. Muruplats.

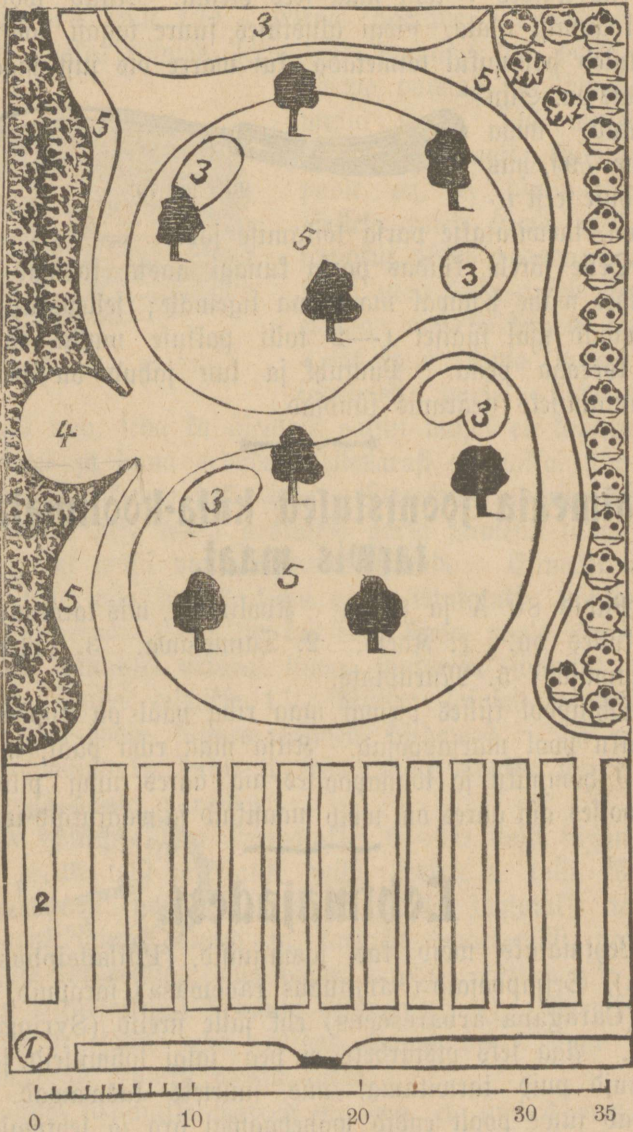
Õhtupool külles olewal maa riba pääl on ilupõõsad, ja hommiku pool marjapõõsad. Kitsa maa riba pääl, mis pildis 80 hommiku ja lõunapoolses aia ääres ning pildis 81 õhtupoolses aia ääres on, võib maafikaid ja waarafikaid istutada.

Lehtmajadest

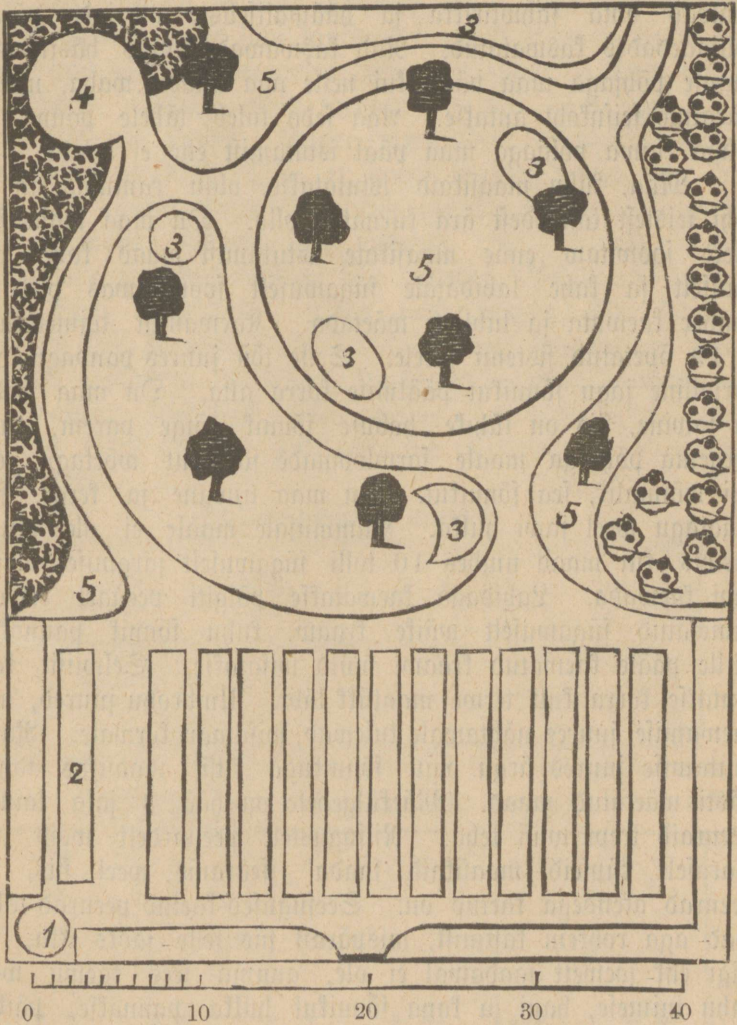
Lehtmajaks võib kas jasmiiinid, (*Philadelphus coronarius*), Seljapõõsaid (*Sambucus racemosa*) sarapuid, hernespuid (*Caragana arbarescens*) ehk jälle sirelid (*Syringa vulgaris*). Aga seks otstarbeks ei pea ialgi lõhmuseid, jalakaid ehk muid puid tarwitama, mis suurteks kaswawad. Need laasiwad tüwe poolt endid wähehaawal ära ja lehtmaja jääb selleläbi harwaks.



Bilt nr. 80.



Bilt nr. 81.



Maasikad.

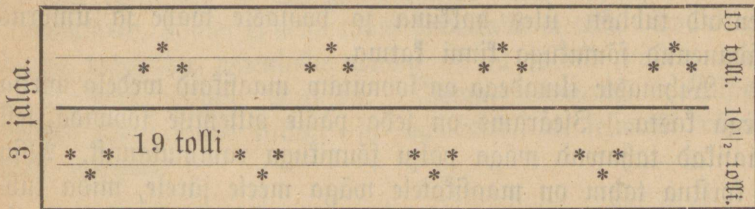
Maasikad on mitmeaastaste kaswude sugukonnast ja saawad oma sahwirikka ja häämaitseliste marjade pärast wiljaaedades kaswatatud. Nad kaswawad kaunis hästi iga-suguse põhjaga maa pääl, kui neile aga muidu waba, mee-le-päraline seisukoht antakse. Aga seda tuleb tähele panna, et wäga kuiwa põhjaga maa pääl istutamist ette ei wõeta.

Maa, kuhu maasikaid istutatakse, olgu rammus ja ei tohi teistest taimedest ära kurnatud olla. On maa lahja, siis oleks soowitam enne maasikate istutamist maad kahe jala laiusest ja kahe labidatäie sügawusest soowitawas pikkuses ümber kaewata ja tublisti wäetada. Kaewamist toimetatakse § 19 õpetatud sistemi järele. Selle töö juures pandagu kohe tarwiline jagu sõnnikut päälmise korra alla. On maa raske ja sawine, siis on lühike hobuse sõnnik kõige parem, kuna kergema põhjaga maale sarwloomade sõnnikut wõetagu, ehk kui wõimalik, sea sõnnikut. On maa liiwane ja kerge, siis segatagu weel sawi hulka. Rammusale maale ei ole muud tarwis, kui maad umbes 10 tolli sügawusest järgmisel wiisil läbi kaewada. Labidaga kaewatakse põigiti peenart eelpool nimetatud sügawusest wäike kraaw, kuhu sõnnik pannakse, mille pääle kaewatud kraawi muld wisatakse. Selwiisil kaewatakse korralikult terve maatükk läbi. Umbrohu juured, mis kaewamise juures nähtawale tulewad, wisatagu kõrwale. Rammutamise juures ärgu olgu sõnnikuga kitsi, maasikas tahab hästi wäetatud maad. Mäekülgedele on hää 3 jala laiused peenraid trepi wiisi teha. Niisugustelt peenardelt wõib ime waraselt küpseid maasikaid saada, iseäranis weel siis, kui peenrad afendega kaetud on. Seesugused kaetud peenrad tahawad aga rohkem kastmist, mispärast siis selle jaoks ikka, kui tiigi ehk jõewett saadawal ei ole, anuma sees kaewu wett, kuhu inimese, hani ja kana sõnnikut hulka pannakse, päikese paistel ligunemas hoitagu. Külma kaewu weega ärgu ialgi kastetagu.

On peenrad ilusasti walmis tehtud, siis wõib istutamist alata. Istutamise jaoks wõetagu tugewaid rohke juurtega

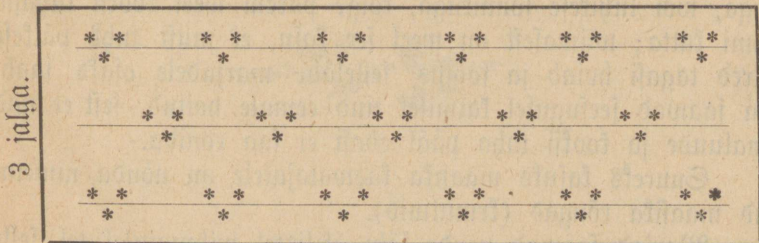
taimi. Kui omal taimi ei ole, siis ostetagu neid kunst aednikude käest. Taimel lõigatakse enne istutamist pisut juurte otsast ära, niisama võivad pikemad lehed, enam ehk vähem kärbitud saada, mille läbi juurdumist märksalt võib edendada. Kolme jala laiustele peenardele istutagu ainult 2 rida taimi nööri järele. Ridade wahke jäetagu 15 tolli, aga reas taimedele 19 tolli wahet. Suure marjaliste maasikate istutamise juures pandagu tähele, et juuri käägaras maa sisse ei aeta, waid juured saagu korralikult igale poole laiiali jäetud ja juurte wahke mullaga ära täidetud. Ka ei tohi taimi sügavamale üle oma kandme lehe istutada. Pääle selle saagu taimed finni wajutatud. Seda tööd tehtagu ikka kätega, selleks on küll ka mõned abi kellukesed, aga nendega on lugu kui terve jalgadega inimesega, kes karfusid hakkaks tarwitama. Kuu maasikate wahedeks võib umbes 12 tolli jätta. On maasikate taimi rohkesti käepärast, siis istutagu neid järgmise plaani järele:

Siigla maasikate tarwis.



Sel wiisil saab palju rutemine suuri põõsaid ja saak on ka palju suurem.

Wähema marjalistele maasika fortidele.



Istutamise ajaks wõetagu augusti algusest poole septembrini, kui päewad enam wäga palawad ei ole. Hiljem istutatud taimed ei jõua talwe wastu hästi finni juurduda.

Wõib ka aprilli kuul istutada, kuid sügisene istutamine on ikka parem. Maasikas, Laxtons Noble wälja arvatud, ei anna esimesel suwel ometi marju. Pää marjasaak on teisel ja kolmandamal aastal, 4. jääb see juba vähemaks. Sellepärast peaks ainult 3 marjasaagi aastat arvama. Pääle selle tuleb see maa teise wilja jaoks jätta. Pääle istutamise on kastmist tingimata 2 nädalat korrata, selle aja sees on ka taimed harilikult kinni juurdunud.

Edaspidine hoolitsemine. Peenrad umbrohuft puhastada ja sagedasti wahelmine maa ümber kaewata.

Pöösaste wahel sügisel sõnnikuga tublisti kinni katta. Esimesel aastal peale istutamise kõik, mis ennast näitawad, ära löigata. Wanematel istandustel tehtagu seda juuli lõpul, siis wõib ka pöösastel muist wäljaspoolseid lehti ühes maa üleshakkimisega ära wõtta ja umbrohuft puhtaks teha. Pärast poole ajanud wäänded tulewad iga puhastuse korral ära löigata.

Kuu-maasikatel ei löigata wäändeid, sest nende taimed kannawad juba esimesel suwel marju. Aga iga sügise peab peenraid tublisti üles hakkima ja pöösaste wahel ja ümbrus mädanenud sõnnikuga kinni katma.

Wihmaste ilmadega on soowitaw maasikaid wedela wirtsu weega kasta. Iseäranis on seda pääle öitsamise soowida, sest maasikad tahawad väga palju sõnnikuga rammutamist. Ahju ja korstna tahm on maasikatele väga meele järele, mida tublisti kastmise wette pandagu. Peenraid wõib liig ärakuiwamise wastu kas lina luude, wõi mänui ehk kuuse okastega, saepuruga, wõi lühikese sõnnikuga, kõige parem weel kooksi tuhaga kinni katta; wiimastest on weel see kasu, et must tuhk päikese kiired tagasi hoiab ja soojus selleläbi marjadele osaks saab. Ka saawad seesugusel katmisel tiud eemale hoitud, sest et nad linaluude ja kooksi tuha pääl edasi ei saa ronida.

Suureks kasuks maasika kaswatajatele on nõnda nimetatud maasika rõngad (krinuliniid).

Marjad saawad nende läbi äkilistel wihmatulekutel selle eest hoitud, et peenra muld nende pääle ei pritsi. Aga et need raha maksawad, siis wõib metsast ise seesuguseid (V)

harkisid tuua ja marja pöösaste ümber peenrasse pista ja marjad wartega nende pääle säädida.

Marju nopitakse ikka hommiku wara, kui kaste alles lehtede pääl on, siis on marjadel kõige külgetõmbavam lõhn ja peenem maitse. Päikese kõrgemale tõusmisega kaob aga see iseäralik peenelõhnaline maitse ära, sest et päike eeterlikku õli, mis seda lõhna annab, ära aurutab. Pääle noppimist wiidagu maasikad kohe wilusse kohta ehk weel parem jääkeldrisse ja hoitagu sääl kuni tarwituseni.

Maasikate waenlased. Kõige suurem maasikate waenlane on hall põllu-tigu, kes iseäranis kõige ilusamad ja suuremad marjad ära rikub. Mõjusam abi nende wastu on pöösaste ümber kustutamata lupja külwata, mis tiud ära tapab. Ka maasikate tõuk sööb sagedasti maasikate juured ära ja närib niihästi lehed kui ka warred katki. Kõige paremad tõukude häawitajad on müttad ja pardid. Wiimaseid võib ainult siis peenarte pääle laske, kui selleläbi marjadele kahju ei ole karta. Pardid häwitawad ka konnasid ära, kes niisama kui tiud ilusamad ja küpsamad marjad oma pehme suuga ära nilwastawad, nõnda et neid enam tarwitada ei wõi. Soowitaw abinõu maasikate waenlaste wastu on ka salatid noorte maasika taimede wahel istutada. Ülewal nimetatud waenlased asuwad siis salatide kallale ja maasikad on selwiisil rööwitest kaitstud.



Aednikkudele ja igale aiawilja kaswatajale teatan sellega, et

Wiljandis, J. Reewits'a raamatukaupluses

igal fewadel kõike seltsi idanewaid aiawilja ja lille seemneid müüakse.

Paljudel on küll see wiisiks, kõige odawamaid seemneid osta. Kead ei pane aga seda sugugi tähele, et kõige odawamad seemned järeldades ometi mitme wõrra kallimad maksma tulewad.

Tihhti ostetakse seemneid niisuguste inimeste käest, keda enne ei ole nähtud ja ei tea ka, kust ta on. Kui aga mõnes kohas see sugusega kokku saadakse ja odawamine arwatakse saawat. siis ostetakse aga tema käest ära. Pärast tuleb wälja, et seeme ei kaswa ehk juutumas wõõras sort ja tihhti weel päris umbrohu seeme on ostetud, aga müüat seda ei saa enam nähagi.

Mina müün ainult kõige paremast wäljawalikust, mis kõik tähtsatest wälja- kui ka sijemaa kauba-aednikkude ladudest otse teel on ostetud. Piltidega **Seemnete hinnakirja** ehk Katalogi annan ja nuari kuul wälja. Kaubatarwitajad saawad katalogi **hinnata**.

Auustusega

I. Reewits.

Uued raamatud, mis J. Reewits'a kulul on ilmunud:

Soo harimiseft. Kirjutanud A. Johannson. Hind 10 kop.
Nõuanded sigade pidamises, sugutamises ja arstimises. Kirjutanud loomaarst W. Cramer. Gestistanud A. Johannson. Piltidega. Hind 30 kop. See on Gesti-keeles kõige uuem ja täielikum sellekohane kirjatoõ.

Juurkaswude harimise õpetus, nende alal hoidmine ja kasu- likult tarwitamine. Kirjutanud agron. Filip Saalasti. Gestikeelde toim. A. Johannson. Piltidega. Hind 35 kop. Wäga tululik raamat, mida iga põllumees tingimata enesele peats muretsema.

O'ra, ehk Sultsi Matši ja Kommesnõri weider kohtulugu. Kirj: J. Kunder. Ilus naljajutt, Holstre keelemurdes. H. 8 kop.

O. Grossschmidt'i luuletused II. Hind 15 kop. Kes ilusaid luuletusi ar- mastab see õistku omale ülewal täh luuletused ja ta joow on täidetud.

Köögi taimaed, selle tulu ja wäärtus majapidamises. Kirjut. Kristiania ülikooli taimeteaduse professor Dr. F. C. Schubeler. Gestistanud ja Gesti olude järele säädnud A. Johannson. Hind 30 kop.

Käsi raamat noore abielu rahwale. (Teaduslik kirjatoõ). Hind 40 kop.

Dr. A. Debé Abielu ja wallalik põlw. Hind 35 kop.

Neid ülewal tähendatud raamatuid võib üksikult kui ka hulgal J. Reewits'a käest **Wiljandis** tellida.

A-10692

6

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00860752 7